

Kulturväxternas införsel till Norden

Svenska klosterträdgårdar
under tidig medeltid

Joachim Löfgren

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen i
Kulturvård, Trädgårdens hantverk och design

21 hp
2009

Institutionen för kulturvård
Göteborgs universitet

Förord

Detta examensarbete är upprättat vid Hantverksskolan Dacapo i Mariestad, Institutionen för kulturvård, Göteborgs Universitet. Det är skrivet under sommar och höst 2009.

Min handledare FD i ekonomisk historia, Björn Tropp brukar säga: ”att skriva en uppsats är ett hantverk i sig”. Jag har upptäckt att inte nog med det, det är även en process, man kastas mellan entusiasm, förvirring, hopp, förtvivlan och lättnad. För sitt osvikliga stöd genom detta hantverk och process vill jag framföra ett varmt Tack så mycket, till Björn.

Jag vill rikta ytterligare ett tack till bibliotekarie Maria Hörnlund som alltid är lika glad och hjälpsam samt ett tack till agronomie doktor Kjell Lundqvist, Alnarp, som har inspirerat mig mycket i detta arbete.

Jag vill även passa på att tacka min fru Helena för att hon stått ut med mig under dagar och sena kvällar som jag suttit vid köksbordet där hemma och ändå inte varit ”hemma”.

Joachim Löfgen
Götene, 2009-09-23

Sammanfattning

Medeltidens värld i Götene planerar att bygga en restaurang och konferenslokal med det gamla folkungapalatset i Vadstena som förebild. Palatset blev kloster under medeltiden, därför vill man i anslutning till byggnaden anlägga medeltida trädgårdar och örtagårdar. Man vill därigenom kunna informera och utbilda besökarna till anläggningen i den medeltida trädgårdskonsten med ett så korrekt innehåll av växter och utförande som möjligt.

Därmed väcks frågan, vad odlades i de medeltida klosterträdgårdarna, och framförallt i örtagården. I första hand har Gudhem och Varnhem undersökts, men undersökningen tvingas att utvidgas till fler platser i Sverige, däribland Alvastra, Nydala, Vadstena och Skänninge. Metoden som valts är litteraturstudier av medeltida skrifter, men även viss modern litteratur behandlas. Undersökningen är gjord i tre olika delar, dels historian kring antika botanister, läkare och örtaböcker, dels studier av Gudhem och Varnhem samt ett urval av svenska kloster för att avslutats med lite om nutida forskning, litterära verk och projekt. Resultatet av undersökningen leder till fler frågor än svar.

Abstract

Medeltidens värld in Götene have the intention to build a restaurant and conference-center building, model for this building is the old folkunga-palace in Vadstena, which become a monastery during the middelage. Near the building they want to construct a middle-aged herb garden, to inform and educate the visitors in the art of the middle-aged gardening and show as correct middel-aged herbs as possible.

The question to be answered: What did grow in the middle-aged herb garden? Mainly in Gudhem and Varnhem, but other places are examined, as Alvastra, Nydala, Vadstena och Skänninge. The method chosen is literature studies of middel-age scripts, but even some modern literature is handled. The investigation are made in three parts, ancient history with botanists, doctors and herbbooks, studies of Gudhem och Varnhem and some other Swedish monastery, and finish with some about new research and projects. The results of the investigation give more questions than answers.

Innehållsförteckning

Förord		2
Sammanfattning och Abstract		3
1	Bakgrund	5
2	Tidigare forskning/kunskapsläge	5
3	Frågeställning	8
4	Metod	8
5	Avgränsningar	8
6	Undersökning	8
6.1	Historia	9
6.1.1	Cistercienserna	12
6.1.2	Sammanfattning	15
6.2	Nordisk medeltid	15
6.2.1	Gudhems kloster	17
6.2.2	Varnhems kloster	18
6.2.3	Andra kloster/platser	20
6.2.3.1	Alvastra klosterruin	20
6.2.3.2	Nydala kloster	21
6.2.3.3	Skänninge	22
6.2.3.4	Vadstena kloster	22
6.2.3.5	Ramundaboda	24
6.3	Nutid	24
7	Resultat/Slutsatser	25
Källförteckning		28
Ordlista		31
Bilagor:	1. Växtlista enligt St Gallen planen	32
	2. Växtlista för Danmark från stenålder till och med 1500-tal enligt J.Lange	34
	3. Per Arvid Åsen, Mulige klosterplanter, etter herbarie- og litteraturbelegg, fra norske kommuner hvor det har vært klostre.	38
	4. Växtlista enligt de gamla landskapslagarna: Larsson Inger	40
	5. Gudhems klosterträdgård – Växtlista	40

1 Bakgrund

Medeltidens värld i Götene, som är en kommunalägd turistanläggning där besökaren får uppleva och även prova på olika hantverk och se hur man levde på medeltiden, har för avsikt att bygga en ny restaurang och konferensanläggning. Förebilden för denna är det gamla Folkungapalatset från Bjälboätten i Vadstena från 1200-1300-tal som i slutet på 1300-talet blev ett kloster för Birgittasystrarna.

I anslutning till dessa byggnader vill Medeltidens värld anlägga någon form av trädgårdar och örtagårdar för att återge en autentisk miljö från slutet av 1300-talet då dessa byggnader blev en del av det nya klostret.

Därigenom är det intressant att ta reda på vad som odlades i ett kloster under den tidiga medeltiden i Sverige. Vadstenas bokföring m.m. från den tidiga medeltiden har gått förlorad men förebilden för Birgittaorden var Cistercienserna¹. En tanke är att eftersom cistercienserna alltid gick till väga på samma sätt när de etablerade ett nytt kloster², så är det intressant att studera deras växt- och odlingsförfarande. Cistercienserna skickade en abbot och tolv munkar, (sällskapet skulle symbolisera Jesus och de tolv lärjungarna), man följde Den helige Benedict's *Regeln*³ där det förespråkas att bedja och utföra hårt arbete, men även omvårdnaden av de sjuka var i centrum. Jag återkommer till detta lite senare i texten.

Eftersom Birgittinerna hade cistercienserna som förebild är det troligt att de även odlade samma saker som sina förebilder. Av praktiska och framför allt ekonomiska anledningar tänker jag studera de kloster som finns i min omedelbara närhet. Då jag bor i Götene så blir det Varnhem och Gudhem, som båda var Cistercienserkloster, där Varnhem var ett munkkloster och Gudhem ett nunnekloster. Dessa var dessutom bland de första som anlades i Sverige.

2 Tidigare forskning/kunskapsläge

Forskningen om vad som kan ha odlats i trädgårdarna i Norden vid denna tid är inte så omfattande och källmaterialet är knapphändigt. Det som är skrivet genom århundradena är ofta plagiat av andra skrifter som bara i undantagsfall hänvisar till ursprungskällorna. Ett mycket viktigt dokument är St. Gallenplanen⁴ från år 820 som anses vara grundplanen för alla cistercienserkloster och i stort sett alla andra kloster också för den delen. På klosterplanen framkommer det att klostret har fyra olika trädgårdar och i dessa räknas det upp ett antal olika växter som odlas.

Det finns många delade åsikter om hur och när olika kulturväxter kom till Norden och Sverige och på vilket sätt detta skedde. Den allmänna uppfattningen är att det just skedde genom klostren och munkar och nunnor som använde örterna till medicin och kryddor.

Klostren var utan tvekan betydelsefulla men det finns forskning som visar att klostren kanske inte alltid var fullt så betydelsefulla⁵ vad det gäller införsel av nya växter som man tidigare trott, men de har utan tvekan haft mycket stor betydelse när man kommer till odling och

¹ Norborg, Lars-Arne, s 81.

² Gaud, Henri & Leroux-Dhuys, Jean-François.

³ En samling regler om hur klosterlivet skall levas och följas, författat på 500- talet av munken Benedict.

⁴ Blennow, Anna-Maria, s74.

⁵ Larsson, Inger, s 30 ff.

systematiseringen av odlingarna och på vilket sätt odlingsarbetet utfördes i form av bevattning, gödning, förökning m.m.

Andra betydelsefulla vägar var framförallt adelns import av exklusiva kryddor, både för att bevara maten och kunna lagra varorna längre men många gånger så bjöd man på gästabud, enbart för att visa att man hade råd med dyra kryddor från fjärran land. Detta kan man inte minst se från *diplomet* över Heliga Birgittas fars gravöl som jag återkommer till.⁶

Ytterligare ett problem man måste ta hänsyn till lyfter Kjell Lundquist fram vid sitt anförande i Nydala 2007⁷: 1918 besökte den berömde botanisten och genetikern Nils Sylvén, Vadstena och blev alldeles lyrisk. Han var utsänd av riksantikvarien och ordföranden för Svenska Medicinalväxtföreningen. Uppdraget var att försöka se vad som kunde finnas kvar av medeltida växter i trädgården.

”En närmare undersökning av markfloras sammansättning visade ett flertal gamla klosterväxter här funnit en fristad, sannolikt de flesta av dem med anor på platsen ända från vår medeltid. Aklejoj, perlhyacint, .munkar och nunnor., pingstlilja, snödroppe, trädgårdstulpan, .klosterlilja ., vildtulpan, kroll-lilja, luktviol.”⁸

Uppgifterna som Sylvén lämnade om växterna har annamats av i stort sett alla Sveriges botanister, trädgårdshistoriker och historiker. Bara ett fåtal av de växter som Sylvén nämner finns det egentliga medeltida belägg för, fram till idag har t.ex. krollliljan ansetts vara medeltida. Det finns inga belägg för någon växande krolllilja i Vadstena innan år 1817. Om växterna förekommer i en örtmatta på ett ställe med så stark atmosfär som i Vadstena, lånar de äkta medeltidsväxterna sin historiska identitet åt de oäkta.⁹

Lundquist fortsätter sitt resonemang med att belysa att det är inget större problem att diskutera medeltidsväxter utifrån vad vi tror, vad vi vill tro, och vad vi har trott.

Problemet är hur ska vi förhålla oss till det här komplicerade ämnet?

En utgångspunkt kan vara kunskapen om hela det medeltida växtsortimentet i Europa.

Medeltiden räknas dock lite olika i Norden och övriga Europa. Medeltiden i Europa räknas från Västroms fall år 476 e. Kr., medan vi i svensk historieskrivning räknar medeltiden ungefär från tiden för Olof Skötkonungs dop, i början av 1000-talet, senast runt år 1100.

Vad får vi då reda på från de mest kända europeiska källorna?

På klosterplanen från S:t Gallen (ca 820) nämns ett 50-tal trädgårdsväxter och träd. I Karl den Stores domämförordning, ”*Capitulare de Villis*”, (795-812) identifieras 90 olika växter. Detta var det sortiment som odlades på kontinenten, framförallt i en klosterträdgård.

⁶ Söderlind, Ulrika, (2009)

⁷ Se Haas, Jonas & Romanus Haas, Hanne (red.). s 29.

⁸ Sylvén, s. 91 ff.

⁹ Se Haas, Jonas & Romanus Haas, Hanne (red.). s 30.

Ytterligare ett annat problem är hur man skall fastställa införseln av nya växter: Även här lutar jag mig mot Kjell Lundqvist¹⁰ som belyser denna problematik i en rapport.

Han räknar upp 6 olika problem som föreligger när man skall försöka fastställa hur kulturväxter sprids:

För det första fortsätter den naturliga invandringen av växter, även efter människans invandring. Det är *för det andra* fortfarande under de tre första jordbruksårtusendena den "vilda inhemska floran" som garanterar människans överlevnad. Röjningsgödsling, skottskogar, skogsbete och lövfoder ingick in jordbrukets landskap under *neoliticum* och bronsåldern. Det blir *för det tredje*, den medvetna och successivt ökade introduktionen av nya kulturväxter - sädeslag och andra jordbruksgrödor, köksväxter, läkeväxter och andra arter som förändrar hela folkförsörjningen.

Parallellt med nya växtintroduktioner, sker *för det fjärde* också en mer eller mindre avsiktlig odling och förädling av den vilda floran. Vissa ogräs har efterhand kommit att odlas, t.ex. råglosta (*Bromus secalinus*), havre (*Avena sativa*) och/eller opiumvallmo (*Papaver somniferum*) under de första årtusendena. *För det femte*, sker det tidigt en spridning från odlingarna ut i landskapet av "kulturväxterna", en s.k. naturalisering. Många växter förekommer idag så frekvent och anpassat ute i naturen att de räknas som "inhemska". Här kan nämnas ex förhistoriska introduktioner som kirskål (*Aegopodium podagraria*), vikingatida som cikoria (*Cikoria intybus*) och fläder (*Sambucus nigra*), medeltida som kummin (*Carum carvi*) och tibast (*Daphne mezereum*). Slutligen, *för det sjätte*, de växtarter som invandrar till Sverige idag, alltså de växter som inte medvetet introducerats, har nästan samtliga tagit hjälp av människan både införseln till landet som för sin vidare spridning.

Kjell Lundqvist belyser ytterligare ett problem i samma rapport¹¹, nämligen att i Sverige befinner sig trädgårdsarkeologin fortfarande i sin linda. Det är dock inte så att det inte genomförts stora arbeten eller att det saknas tekniker eller arkeologiska metoder för trädgårdsväxthistoriska undersökningar inom *arkeobotanik*, *paleobotanik* eller *paleoekologi*. Det som har saknats är trädgårdshistorikernas frågor. För att finna svar måste man ställa frågor.

"Det är en stor brist att vi i dagens arkeologi varken arbetat med trädgårdar eller ställt frågan om det funnits trädgårdar under äldre tider [...] Visst fanns trädgårdarna, men hur såg de ut? Den bild vi ger av forntiden, medeltiden och stormaktstiden är i allt väsentligt ett resultat av våra frågor. Ställer vi inte frågor kring trädgårdsväxter, finner vi dem inte heller i det makrofossil material, som ger så mycket kunskap om växter som fanns under forntiden"¹²

Företrädare för andra discipliner - arkeologer, botanister, ekologer, kulturgeografer och historiker - har i större utsträckning, och delvis sedan decennier tillbaka, använt *pollenanalyser* och *makrofossilstudier* för att få svar på sina frågor.

Ensam är dock inte stark vare sig vad gäller hanterandet av teknikerna eller tolkningen av resultaten.

¹⁰ Lundqvist, Kjell, s14 ff.

¹¹ Lundqvist, Kjell, s.19 ff.

¹² Magnusson, Gert, s 2.

3 Frågeställning

Efter genomgången av tidigare forskning ställer jag mig frågan om det inte är rimligt att i stort sett hela det växtsortiment som är känt från St Gallenplanen och likande medeltida europeiska skrifter och dokument, också introducerades i Sverige?

Just denna tes finner jag som mycket trolig och återkommer till lite senare, under historiedelen om Cistercienserna. Tesen har styrt arbetet i min uppsats.

Jag vill undersöka vad som odlades i de tidiga nordiska klosterträdgårdarna. Går det att få fram information från dessa kloster om vad som har odlats där? Kan jag finna andra vägar med tanke på det knapphändiga material som finns överlag från svenska kloster? Framför allt, vilka vägar finns? Vilka dokument finns från medeltiden?

4 Metod

Jag har valt att i första hand använda mig av litteraturstudier, såväl gammal som ny litteratur men även försöka komplettera med studier av arkeologiska utgrävningsprotokoll och därigenom försöka få fram vad som odlades i klosterörtagården på tidig medeltid. En del intervjuer kommer också att genomföras. För att bilda sig en bra uppfattning är det på sin plats att göra studiebesök och se de aktuella platserna. Jag kommer att försöka använda mig av de personer, böcker och avhandlingar som anses vara auktoriteter inom området.

5 Avgränsningar

Cistercienserklostren delades in i fyra olika trädgårdar. Korsgången, örtagården, grönsaksgården och trädgården, jag har för avsikt att i detta arbete endast koncentrera mig på örtagården, dvs. den del av trädgården som var avsedd för medicinska odlingar. Ytterligare en avgränsning är att jag i första hand koncentrerar mig på Varnhems och Gudhems kloster under tidig medeltid 1050-1250.

6 Undersökning

Till att börja med tänkte jag ta reda på lite mer om hur historieskrivningen har sett ut. Vad kan jag tänkas finna för några skrifter från tidig medeltid. Vad och vilka kan dessa ha varit inspirerade av? Vad finns det för gamla författare, botaniker m.fl. Det är mycket intressant att få reda på vilka växter jag kan tänkas finna från den förhistoriska/antika tiden.

Därefter är det intressant att granska cistercienserna med tanke på den framträdande roll de haft i det medeltida Sverige, och den odlings/växtkunskap de förde med sig till Norden.

Detta leder till hur klosterplatserna ser ut i dag, finns de gamla trädgårdarna kvar eller i alla fall spår av dem, vilka fynd har gjorts av växter, växtbestånd osv.

Till sist vill jag avsluta med hur forskningen ser ut idag, vilka skrifter och avhandlingar kan jag finna som producerats i modern tid i ämnet.

6. 1 Historia

Här kommer en liten kompakt redogörelse för några av de viktigaste antika och gamla källor jag funnit i min historieundersökning, som syftar till att se vad som skulle kunna ha odlats i klostren. Kapitlet historia avslutas med en kort sammanfattning av dessa källor.

Fram till tiden för Jesu födelse hade det i Norden inte införts mer än ett 20-tal nya kulturväxter via människan. Under de följande 1000 åren ökar antalet nya växter med 100-150 nya arter, medan det under medeltiden och framför allt senare när Linné och hans lärjungar ger sig ut på sina insamlingsresor eskalerar till många tusen nya arter.

Hirs, linser, lök, kål, rovor, vete, ärtor, sallad – det är i stora drag vad de gamla germanerna åt.¹³ Redan under yngre stenåldern användes kummin och persilja. Det som odlades bland germanerna var kummin, vallmo och persilja. Grönsakslanden/kålgårdarna var inhägnade och omgärdade av staket, som oftast var av flätat vide, som höll höns, grisar och hundar borta, vilket möjliggjorde odling av grönsaker och örter. Trädgårdsodling hade redan då högt anseende, vilket framgår av en gammal frankisk lag: Att ”hugga ner inhägnader med band”, dvs. att göra skada på inhägnader belades med särskilt höga straff.

Den första kända ”botanisten” levde i det gamla Egypten 2000 f Kr, det var en överstepräst, arkitekt och läkare vid namn Imhotep, han skrev ned och summerade sekellånga medicinska odlingserfarenheter och beskrev fem hundra örter. Han tillskrivs att ha nedtecknat *Papyrus Ebers*.¹⁴ Eftervärlden beundrade honom som läkekonstens gud, och han avbildas alltid med en tjock papyrusrulle.

Nästa riktigt kända läkare och örtakännare som jag kommit i kontakt med var greken Hippokrates ca 460 f.Kr. Han brukar kallas läkekonstens fader. Hippokrates läror är bevarade i en stor skriftsamling ”Corpus Hippocraticum”. Den består av ett 70-tal skrifter och omnämner närmare 300 örter och växter. Hippokrates stora insats är att han såg vetenskapligt på läkekonsten, och det resulterade i att medicinen utvecklades till en självständig naturvetenskap grundad på gjorda iakttagelser.¹⁵

Ytterligare en grek, Kratevas¹⁶ var örtsamlare, författare och illustratör, det andra århundradet före Kristus. Han har kommit att kallas växtavbildningens fader. Av Kratevas egna skrifter finns inga kvar, man känner bara till fragment, inbäddade i bland annat Plinius den äldres (1:a århundradet e.Kr.) ”*Naturalis Historia*”. Det är här vi får veta att Kratevas hade satt samman en egen illustrerad örtabok i färg. Kratevas hade tidigt insett att alla som sysslade med växter, måste förstå och vara säkra på vad det var man pratade om, vilken växt det verkligen gällde. Därför introducerade han växtavbildningens konst. Som livläkare till kungen av Pontos i Mindre Asien, Mithridates VI Eupator (131-63 f.Kr.) visste han vad han talade om. Ett enda misstag kunde leda till döden, för patienten, men kanske även döden för den felbehandlande läkaren.

Det var Mithridates som låg bakom *mithridat*, en antidot vars yttersta syfte var att skydda mot alla slags gifter. Medlet utvecklade han tillsammans med dåtidens främsta läkare. Kratevas var möjligen en av dem. Kejsar Nero (37-68 e.Kr.), liksom flera andra av antikens härskare, lär

¹³ Breindl, Ellen

¹⁴ Sandberg, Finn & Göthberg, Gunnar (red.). s 13 ff.

¹⁵ Sandberg, Finn & Göthberg, Gunnar (red.). s 17.

¹⁶ Larsson, Inger, s 9 ff.

ha delat Mithridates rädsla för att bli förgiftad. Nero gav i sin tur sina två livläkare Damokrates och Andromachus i uppdrag att förfina och förbättra kompositionen av Mithridates originalrecept. Den förnyade kompositionen fick namnet *teriak*, och skulle för eftervärlden komma att bli det mest berömda av de två läkemedlen.

En inte helt obetydlig person var romare Lucius Junius Moderatus Columnella, han var spanskfödd och ingick i den romerska armén 30:e e. Kr. Han författade ”*De re rustica libri XII*”. Ett verk om att bedriva jordbruk i tolv delar. I boken tar han upp ca 280 olika växter för odling och mat.¹⁷ Detta verk har alldeles nyligen blivit översatt från latin till svenska av Sten Hedberg tillsammans med tolv kända svenska forskare.

Ännu en mycket betydelsefull person är den grekiske läkaren och botanisten Pedanius Dioskorides (ca 40-90 e.Kr), kallad den medicinska botanikens fader. Han utbildade sig i både Alexandria och Tarsus och verkade sedan som läkare under både kejsar Claudius och Neros regeringar och fälttåg. Han fick där igenom tillfälle att personligen studera växter i fält i många olika länder. Det är hos Dioskorides som Kratevas lever vidare.

Dioskorides sammanställde, sin tids medicinska och botaniska kunskap i ett stort samlingsverk, ”*Peri hyles iatrikes*” (Om medicinskt material). Verket består av 5 böcker. I detta verk beskriver Dioskorides ca 600-650 olika växter och växtprodukter, deras dygder, hur de skall samlas in, hur drogerna tillreds liksom deras medicinska användning. Verket tar även upp djur och mineraler och vilka produkter som kan utvinnas ur dessa grupper.

Det finns ingen samtida handskrift av Dioskorides bevarad.

Hans verk översattes till latin, med titeln ”*De materia medica*” under vilken det främst är känt, och till många andra språk, bl.a.. arabiska.

I Konstantinopel, under kejsar Justinianus (482-565) tid, sker ett möte, mellan två fäder: växtavbildningens fader Kratevas, och den medicinska botanikens fader Dioskorides. I den berömda, fantastiska och färgillustrerade handskriften av ”*De materia medica*” från år 512, vilken går under namnet ”*Codex Vindobonensis*” och som är ett av de allra första kända illustrerade manuskripten, ackompanjeras Dioskorides av Kratevas illustrationer.

Mycket arbete har förstås ägnats ”*Codex Vindobonensis*”, först omnämnt av den Österrikiske kejsarens ambassadör i Konstantinopel Ogier Ghiselin de Busbecq år 1562, tulpanens introduktör, och sedan inköpt till Wien där originalet finns än idag. Minst elva illustrationer, om inte alla, lär gå direkt tillbaka på Kratevas växtavbildningar. ”*Codex Vindobonensis*” har i ett faksimiltryck gjorts tillgänglig för dagens forskare och allmänhet. Det finns att tillgå i både Göteborg, Lund, Stockholm och Uppsala.

Under nära 1500 år, och i ett stort antal bearbetningar och kommentarer, kom ”*De materia medica*” att utgöra en av de allra främsta och mest konsulterade läkeböckerna i både Mellanöstern och hela Europa.

Romaren Galenos ca 131 e Kr¹⁸, var också av grekisk härkomst, han kom att utveckla läkekonsten vidare. Hans recept för att balansera människokroppen var komplicerade och

¹⁷ Columella, Lucius Junius Moderatus, Hedberg, Sten, Lundquist, Kjell, Furuhausen, Hans, Andersson, Bertil, Myrdal, Janken, Wikander, Örjan, Rytkönen, Paulina, Söderlind, Ulrica, Rendel, Jan, Ackefors, Hans, Husberg, Erik & Lindgren, Sven. s 398.

¹⁸ Sandberg, Finn & Göthberg, Gunnar (red.). s 22 ff.

använde sig av många olika örter. Galenos använde sig av 400-500 olika örter. Hans läror överlevde via arabiska och hebreiska översättningar och under medeltiden upphöjdes hans läror till i det närmaste brottsliga att betvivla. Ännu idag kallas de läkemedel som framställs ur örter som galeniska preparat.

Efter Galenos övertog araberna arvet från den antika läkemedelskulturen. De följde den ganska troget men utvecklade den med en rad nya läkeväxter som sockerrör, bomullsbusken, dadelpalm och indigoplantan, men man införde även kemiska läkemedel som kvicksilversalter. Man började även kombinera läkekonsten med stjärntydning. Den mest kände arabiska läkaren är nog Ibn Sina (980-1037) och hans medicinska verk ”*Canon medicinae*” var den arabiska medicinens heliga skrift.¹⁹

I Norden sammanfaller nog den första utvidgningen av örter med romarnas invasion av Germanien, Under deras fälttåg hörde örterna till grundutrustningen i packningen. I mildare klimat odlade romarna vin och spannmålen berikades med råg. Nya fruktsorter infördes från Italien; körsbär, persika, plommon och kvitten.

Än viktigare blev sedan benediktinermunkarna som från 500-talet spred sig över hela Europa. Ordensreglerna omfattade förutom religionen också arbete i jordbruket och omsorg om de sjuka. Det är deras förtjänst att den gamla kunskapen om örternas läkande verkan inte föll i glömska. I sina bibliotek hade de antika örtböcker, som gång på gång skrevs av i klostrens skrivstugor och berikades med egna erfarenheter. På kontinenten finns en del av dessa bevarade, medan det här uppe i Norden tyvärr inte finns mycket att finna vad gäller örtböcker och annat. Dioskurides örter hade en given plats i klosterträdgården och med stort tålamod och kunskap lyckades de odla medelhavsväxter som salvia, timjan, och rosmarin i det kalla Norden. Dessutom arbetade munkarna med att ge befolkningen kunskap i odling och man gav villigt rotskott och fröer från plantorna till bondebefolkningen. Munkarnas insats för att berika matsedeln och se till att folk fick en sund, omväxlingsrik näring kan inte överskattas. Karl den store understödde dessa strävanden.²⁰

Karl den store, ca år 795, lät utfärda en riksförordning ”*Capitulare de villis vel curtis imperii*”,²¹ som börjar ”Vi vill att man skall hålla alla dessa örter i trädgårdarna ...” i ett av kapitlen räknas det upp 73 olika växter och 16 olika slags fruktträd att odla. Vissa växter var visserligen för exotiska att odlas vid hans palats i Aachen, men hans rike sträckte sig till Italien och norra Spanien. Det har visat sig att 29 av de 89 uppförda växterna inte förekommer i antika källor, därför räknas detta verk som ett nytt och friskt initiativ inom agrikulturen. Karl den store hade stora grönsaks- och kryddväxtodlingar och kungliga plantskolor runt sitt palats men också stora parker och lustträdgårdar där påfåglar enligt orientalisk sed strövade omkring.

Ytterligare ett dokument är författat av munken och abboten vid klostret Richenau, Schweiz, Walafrid Strabo omkring 842. Han skriver ”*Liber de Cultura Horturum*” (kallat Hortulus) en trädgårdsdikt tillägnad sin gamle lärare Grimaldus, nu abbot i närbelägna Sankt Gallen. Här beskriver han de 23 växter han har i sin trädgård. De enda blommor han nämner är Iris, lilja och ros men även dessa användes för medicinskt bruk. Vad gäller rosen och liljan nämner han den symbolik som finns knuten till Jungfru Maria.²² Skriften är ett litet poem där man får reda

¹⁹ Sandberg, Finn & Göthberg, Gunnar (red.)

²⁰ Breindl, Ellen, s79 ff.

²¹ Blennow, Anna-Maria, s 79.

²² Blennow, Anna-Maria, s 80.

på att antalet sorters mynta var praktiskt taget oräkneligt: ”Men om någon man kan namnge alla sorter och alla användningar av mynta, då måste han vara den som vet hur många fiskar simmar i Indiska oceanen, hur många gnistor vulkanen ser flyga i luften från sin jättelika smältugn i Etna”.²³ Han beskriver hur han på våren tar hacka och räfsa och skördar brännässlor och hur han ”med fulla korgar sprida gödsel i den torra jorden”. Han anlade upphöjda trädgårdsland, och säkrade dem genom att slå ned stickor runt om. Han skriver att ett sådant upphöjt land är det bästa när marken är karg och behöver förbättras med mycket humus och kompost. Dessutom rinner regnet av och skörden underlättas eftersom man inte behöver böja sig så långt ned. Han skriver även i dikten att man skall vänta med sådden tills landet är väl uppvärmt av sydliga vindar och solsken. Sedan skriver han en entusiastisk beskrivning av 23 örter. Slutligen råder han alla att anlägga en egen örtodling – vad som odlas håller han för mindre viktigt. Denna örtabok blev under medeltiden trädgårdsboken framför andra.²⁴ Det finns även en tysk översättning ”*Über die Anlage von Gärten*”

6.1.1 Cistercienserna

Eftersom cistercienserna har en central roll i klosterverige och min uppsats finns det anledning att ägna dem en särskild redogörelse. Följande bygger på Gaud, Henri & Leroux-Dhuys, Jean-François, redogörelse i *Cistercienserkloster: historia och arkitektur*.²⁵

I korthet kan man säga att cistercienserna uppstod ur benediktinerna och kom från de munkar som utgått från Molesme. Cisterciensernas första kloster var klostret i Citeaux i Frankrike med abboten Alberik. Klostret grundades 1098. Det fanns en stark önskan att leva efter benediktinernas *Regeln* som munken Benedikt skrivit på 500 talet. *Regeln* föreskrev bl.a. att munkarna inte skulle ge sig hän åt världsliga ting som rikedom, kvinnor och makt. Vidare skulle klostren byggas på ödsliga och avlägsna platser. Man inrättade också likt Jesus och hans lärjungar, varje kloster för tolv munkar och en abbot.

1109 blir Stephen Harding ny abbot, instiftar *Carta Caritatis* dvs. lite komplement till *Regeln*, helt plötsligt får bröderna möjlighet att ta emot mark, arbetskraft och dessutom ha lekbröder på klostren. År 1113 kom Bernhard av Fontaine till klostret som novis, i sitt följe hade han flera släktingar och vänner. Abboten fick två problem, dels blev klostret överbefolkat och dels var det för många av familjen Fontaine. Detta fick den nye abboten att vilja grunda nya kloster och dessutom följa *Regeln* som förordade att sprida klosterandan.

Mellan 1113 - 1119 grundades 9 nya kloster däribland Clairvaux 1115 som Bernhard blev abbot i. På kort tid blev han en oerhört betydelsefull man inom kyrkan och fick en politisk makt utom alla gränser, mycket tack vare hans enorma utstrålning och övertygelseförmåga. Han var dessutom även en mycket duktig strateg och organisatör.

Ett av hans genidrag var att följa *Regeln* och den renhetsiver som den förordar, under tidigare århundraden hade kyrkan tappat mycket i tilltro och makt p.g.a. att dess företrädare varit mer intresserade av egennyttan och rikedomar.

Bernhard rasade bl.a. över den överdrivna utsmyckningen av de kyrkliga byggnaderna, han instiftade under sin levnad ett program för hur nya kloster skulle etableras. I den står bl.a. ”Klostret skall om möjligt inrättas så att allt nödvändigt finns där, vatten, kvarn, trädgård och verkstäder, så att alla olika arbeten kan utföras inom klostret.”²⁶ samt

²³ Israelsson, Lena, s 62.

²⁴ Walafrid Strabo

²⁵ Gaud, Henri & Leroux-Dhuys, Jean-François

²⁶ *Regeln*, kapitel 66, efter Gaud, Henri & Leroux-Dhuys, Jean-François.

” Inga kloster får byggas i städer, i borgar, eller i byar (lantgårdar).”²⁷

Det finns inga samtida belägg för någon basplan för klostren, ändå så uppfördes de efter samma schema. Det är inte förvånande mot bakgrund av den enorma makt traditionen hade och som var ett komplement till de uttryckliga direktiven. *Regeln* och kommentarerna till den nämner inget som var självklart på medeltiden, då livet styrdes av ritualer. Bernhard som hade besökt tidens stora kloster hade ingen som helst anledning att utesluta några av de traditionella drag som utmärkte de benediktinska klostren. På det viset kom cistercienserna att utveckla en boendemiljö som redan var etablerad. Deras klosteranläggningar bestod av en fyrkant omgiven av byggnader bakom murar. Detta utgjorde grundplanen för 1100-talets klosterarkitektur. Klostren var självförsörjande, därför var platser med god vattentillförsel viktiga. De visste att god tillgång på vatten var en förutsättning för åkerbruk och trädgårdsskötsel. Allting skulle om möjligt odlas innanför murarna,

”Klostret skall vara inrättat så att(...)trädgården är innanför klostermurarna(...). I trädgården(likasom under gudstjänsten), skall munken alltid hålla sitt huvud och blicken sänkt mot jorden...”²⁸

I Klosterplanen från St. Gallen som var mönsterbildande för kloster på medeltiden, räknar utformaren upp ett antal växter som han rekommenderade att odla. Denna plan återkommer jag till lite senare.

Vid utgrävningar från klostret Vauclair i Frankrike har man funnit att fyra hundra olika arter av läkeväxter har odlats där. Vilka? När jag kollade upp detta påstående så visade det sig att det inte skett några riktiga utgrävningar som påvisat vad som funnits i örtagården, utan det har anlagts en örtagård efter växter som är kända från ett medeltida manuskript som funnits i klostret. Det är den äldsta kända medicinhandboken från tyskspråkigt område.²⁹

Andra viktiga industrier för cistercienserna var skogsbruket, spannmålsodlingen, vingårdarna, fruktodling, fiskodling och fiske, fårskötsel, kvarnar, tegel och keramik, gruvdrift och metallproduktion. Vid Bernhards död 1153 hade antalet kloster stigit till 351 varav hälften utanför Frankrike.³⁰

År 1098 föds i Tyskland en annan intressant person ur växtperspektiv, nunnan och abbedissan Hildegard af Bingen. Hon kom redan under sin livstid att bli en tongivande person vad det gällde både naturfilosofi och medicin. Hildegard var en mycket produktiv kvinna och skrev åtskilliga verk under sin livstid, hon skrev bla *Scivias*-know the ways[of the light] 1141-1151, ”*Physica*”, naturkunskap och ”*Causae et Curae*” orsaker och botemedel. *Liber uite meritum*-Book of the rewards of life 1158-1163, *Liber Diuinorum operum* (Book of the Divine works) syn. *De operatione Dei* (The activity of God)1163-1173/74

²⁷ *Capitula* (samlingen av generalkapitelbeslut), IX. 2, efter Gaud, Henri & Leroux-Dhuys, Jean-François.

²⁸ *Regeln*, kapitel 66-6 et 7-63, efter Gaud, Henri & Leroux-Dhuys, Jean-François.

²⁹ Flink, Maria, s 15 ff.

³⁰ Gaud, Henri & Leroux-Dhuys, Jean-François.

Hildegard skrev även mycket brev – över 300 till påvar, kejsare, biskopar, andra regenter, kvinnliga och manliga religiösa – allt noggrant katalogiserat i form av 2 brev, 1 förfrågan till henne + hennes svar.³¹

Hon skrev även sånger och kortare verk inom hagiography³² och teologi mellan åren 1141-1179. Hon skrev om naturfilosofi och medicin tillsammans med det liturgiska drama – *Ordo virtutum* (The play of the Virtues) och två ventures into cryptography, The *Lingua ignota* (en ordlista för ett hemligt språk och *Litterae ignotae* (ett hemligt skrivsystem mellan åren 1151-1158. Hildegard dog 1179.

I Kapitel 36, Benedicts Rule ”*De infirmis fratribus*” kan man läsa följande:

Care of the sick must rank above and before all else, so that they may truly be served as Christ for he said: I was sick and you visited me (Matt 25:36) and What you did for one of these least brothers you did for me (Matt 25:40)³³

I en modern sammanställning av Hildegards skrifter som helt självt tolkar vad som står i dem, bl.a. föreställningarna om de olika elementen och kroppssafterna som var viktiga för medeltidsmänniskans livssyn och agerande, kan man läsa om många av de recept och olika maträtter som Hildegard ansåg vara bra för människan. Hildegard skriver även en del om odling, när det skall sås och så vidare men även om vilka växter som trivs ihop och även vilka som absolut inte trivs ex libbsticka bredvid mynta (libbsticka är en enstöring) och fänkål bredvid dill och kummin.³⁴

Som jag nämnt tidigare är klosterplanen från St Gallen mycket intressant och det faktum att just munken Walafrid Strabo är knuten till klostret, han som skrev ”*Hortulus*”. Det finns en kopia på Plan af Sankt Gallen-klostret tillskriven abbot Haito af Reichenau ca 820. Klosters tidiga historia är att en munk vid namn Gallus slår sig ned i en eremithydda år 612. Hundra år senare, ca 719 grundlägger en alemannisk munk som hette Otmar ett kloster. År 749 antar klostret Benediktinerregeln och ca år 820 upprättas Sankt Gallen Planen.³⁵

Vid en tolkning av klosterplanen kan man se att klostret hade fyra olika grönområden:

1. En klostergård - Die kreutzgänge,
2. en kål och köksträdgård - Der Gemüsegarten - Hortus,
3. en örtagård - der wurtzgarten – Herbularius
4. och en trädgård/kyrkogård - der Baumgarten - Friedhof.

Vad som finns i klostergården i växtmaterial framgår inte, men det finns en brunn eller möjligen ett träd centralt placerat och en pelargång som omgärdar ytan.

I kål och köksträdgården Der Gemüsegarten - Hortus, framgår det att man odlade 18 olika grödor: (se bilaga) Namnen är skrivna så som författarna skriver dem i boken, i vissa fall har de bytt namn. I örtagården der wurtzgarten – Herbularius odlades 16 olika sorter och i trädgård-kyrkogård, der Baumgarten – Friedhof, hade man 15 olika träd och buskar.³⁶

³¹ Hildegard av Bingen, s 6.

³² Hagiography= läran om helgon.

³³ Hildegard av Bingen, s 9.

³⁴ Breindl, Ellen.

³⁵ Andersson, Sven-Ingvar & Floryan, Margrethe.

³⁶ Duft, Johannes (red.).

I en nyare studie av klosterplanen, som mest egentligen är en upprepning av föregående bok vad gäller växtmaterial, har man kunnat konstatera att det verkligen fanns en pelargång runt klostergården och att det troligen var en brunn på planen den omgav.³⁷

St Gallen klosterplan var den som både benediktiner och cisterciensermunkarna använde sig av när de etablerade nya kloster då den ansågs vara en idealplan. Växterna i denna plan finns som bilaga 1.

6.1.2 Sammanfattning

Låt oss sammanfatta genom att lista några av de viktigaste dokumenten:

Egypten Imhotep, (2000 f Kr), *Papyrus Ebers*. Ca fem hundra örter

Grekland, Hippokrates (ca 460 f.Kr). läkekonstens fader. "Corpus Hippocraticum". 300 örter och växter

Grekland, Kratevas (ca 200 f.Kr)"växtavbildningens fader".

Rom, Plinius den äldres (ca 50 e.Kr). "*Naturalis Historia*".

Rom, Columella, (ca30 e Kr)."*De re rustica libri XII*". ca 280 olika växter

Rom, Pedanius Dioskorides (ca 40-90 e.Kr), "*Peri hyles iatrikes*" latin "*De materia medica*" 600-650 olika växter.

Rom, Galenos (ca 131 e.Kr) 400-500 olika örter

Arabisk, Ibn Sina (980-1037) "*Canon medicinae*"

Karl den store, ca 795, riksförordning "*Capitulare de villis vel curtis imperii*" 89 växter

Walafrid Strabo ca 842. "*Liber de Cultura Horturum*" (kallat Hortulus), 23 växter

Hildegard af Bingen 1098- 1179. "*Scivias*", "*Physica*", "*Causae et Curae*"

Plan af Sankt Gallen-klostret (ca 820) tillskriven abbot Haito af Reichenau 49 växter

6.2 Nordisk medeltid

Det finns som sagt inte många skriftliga källor från Sveriges och Nordens tidiga medeltid men här skall jag försöka redogöra för de som jag har funnit och lite om vad de behandlar för något:

Från den tidiga nordiska medeltiden har jag hittat två skrifter eller örtaböcker, "*Liber Herbarum*" samt "*Urtebog*"³⁸ som är skriven av en dansk läkare vid namn Henrik Harpestreng (ca. 1164-1244) i början av 1200 talet. Denna örtabok (*Liber Herbarum*) är en av de mest kopierade örtaböckerna under medeltiden och vad det verkar den enda som är skriven i norden under denna period. Den har mångfaldigats och översatts på bla tyska, irländska, norska , isländska och i vissa delar upptagen i *En nyttigh Örte-Bok* af Arvidh Månsson-Rydaholm som under åren 1628-1654 utkom sju gånger.

Mäster Henrik studerade vid de lärdaste läkeskolor i Europa, bla Salernoskolan i Italien, där han fann ursprunget i sin läkebok från Benediktinerklostret Monte Cassino. Salernoskolan vid klostret, var mycket inflytelserik under den tidiga medeltiden i Europa och många kända personer utbildades där.

Troligen var mäster Henrik kung Erik Plogbill's livläkare då han omnämns i kungens närhet. Henrik Harpestraeng skrev en dansk *Urtebog* på 150 kapitel varav 121 handlar om inhemska och utländska plantor. Merparten är en översättning av en latinsk dikt på hexameter, "*De viribus herbarum*", författad av Macer Floridus, och skrevs sista fjärdedelen av 1100-talet.

³⁷ Ochsenbein, Peter & Schmuki, Karl (red.)

³⁸ Harpestraeng, Henricus , s36.

Boken påvisar även salernitansk påverkan av Constantinus Africanus, som skrev ”*De gradibus liber*”. Constantinus var salernitaner och levde 1018-1087. Från Macer är det översatt 81 kapitel och från Constantinus 69. 10 kapitel känner man inte till källan. Denna örtabok blev till folkets egendom. Den äldsta avskriften och även den fullständigaste finns i Stockholm (Stk.K48) och är från 1300-talet, men det finns även avskrifter på Island, Danmark, Norge och Irland. Från latin har det även gjorts avskrifter på tyska och Wiener.

”*Liber Herbarum*”³⁹ är en örtabok på 52 (53) kapitel och handlar främst om ”danska” växter. Dock tar det 53:e kapitlet upp Angelica (Kvanne) alt (nordisk Faba), som ej nämns hos de klassiska författarna eller de på medeltiden kända författarna inom botanik. Angelica omtalas inte utanför Norden, medan den förekommer i de gamla sagorna från 1000-talet med namnet Kvanne (Qvanne) där den odlas i Hvanggardr och var använd som läkeväxt. I ”*Liber Herbarum*” kan man inte hitta källorna och just förekomsten av Angelica och Benedikta alba och ruffa visar på att åtminstone dessa inte är några direkta avskrifter av tidigare klassiska verk. Efter Medeltiden kommer det ut en svensk översättning: ”*Läkebok III*” hos Klemming, som består av 43 kapitel från ”*Liber Herbarum*” samt vissa stycken från ”*Urtebok*”. Det ges även ut ”*En nyttigh Örte-bok*” – Arvid Månsson-Rydaholm. Utkom 7 ggr mellan 1628-1654. Det sker även en tysk översättning: ”*Promptuarium Medicinae*” från 1483.

År 1440 skriver munkarna vid Vadstena kloster örtaboken ”*Nådendalsklosterbok*” till sitt dotterkloster i finska Nådendal. I boken omnämns bl.a. kamomill, krasse, malört, pepparrot, skelört, viol, oregano, salvia och rosor.

”Den enda medeltida läkeboken skriven i Norden är ”*Nådendals klosterbok*”. Den är alltså inte, som de övriga, direkt översatt från en utländsk text. Den beskriver den medicinska användningen av ett 20-tal växter men nämner inget om att de odlats. Några av växterna var inhemska vilda arter, andra var grönsaker som skulle hör till kålgården. Ett par av de övriga är härdiga nog för att kunna ha odlats men kan lika gärna ha importerats som färdiga preparat.”⁴⁰

En person som lever i slutet av medeltiden är Peder Månsson (1534)⁴¹. Han blir 1499 munk i Vadstena kloster, men som 1507 skickas för att bli föreståndare för Heliga Birgittas hus i Rom, där han stannade i 16 år. Han tillbringade 8 år med att försvara klostrets äganderätt och vad där till hörde. Han lyckades väl med detta och återvände till Sverige och blev 1524 biskop i Västerås. Peder Månsson författade under sin tid i Rom flera skrifter, där ibland ”*Bondakonst*” Peder Månsson skriver i ett av sina kapitel utförligt om vinodling där han bland annat nämner vikten att hitta en druva som tål vårt klimat. Han har ett kapitel om ympning av träd och ett litet kapitel om kålgård och kryddgård om vikten att gödsla jorden lite och ofta och att ta hänsyn till årstidernas växlingar och hur man odlar lite olika vanliga köksväxter. Han nämner ett antal olika växter, närmare bestämt ett drygt hundratal. Av dessa är det endast ett fåtal som nämns för första gången med svenskt namn. Det vill säga växterna var redan kända i Sverige. Det mesta av Månssons texter är hämtade från Columnella ”*De re rustica*” som skrevs på 60-talet e. Kr och trycktes 1472 av Vergilius Georgica. Texterna översattes till svenska av Månsson i fritt valda delar.⁴²

³⁹ Harpestraeng, Henricus, s 19-21.

⁴⁰ Larsson, Inger, s 37.

⁴¹ Peder Månsson

⁴² Larsson, Inger, s 43.

Christiern Pedersens *legebok*, tryckt i Malmö 1533 är en bok som hamnar lite i marginalen. Den är inte riktigt medeltida, med tanke på tryckåret men den är ändå intressant eftersom han hävdar att han inte använt sig av Harpestraengs arbeten, utan använt sig främst av Petrus Hispanus "*Thesaurus pauperum*"⁴³, Hispanus levde på 1200-talet och blev påve 1276. Han använde sig även av en rad tyska arbeten från tidigt 1500-tal baserade på "*Ortus sanitatis*"⁴⁴ Läkeboken innehåller knappt 300 växtnamn. Den riktar sig till gemene man av den enkla anledningen att det fanns ont om läkare i Danmark vid tiden.

Ytterligare ett verk som jag anser bör nämnas är "*Läke-och Örteböcker från Sveriges medeltid*" (Svenska fornskriftsällskapet) 1-10 *Läkebok* utgiven av Klemming⁴⁵. Varje bok är en sammanställning av skrifter från medeltiden, med olika innehåll och syften *Läkebok 1* hänvisar till Henrik Harpestraeng och dateras till mitten-senare delen av 1400-tal och innehåller ett 60 tal växtnamn, *Läkebok 2* hänvisar till datering senare hälften av 1400-tal och innehåller ca 100 växtnamn. *Läkebok 3* hänvisar till Arvid Månssons *Örta-bok* 1628-54 och innehåller ca 110 svenska växtnamn, *Läkebok 4* hänvisar till Nådendals klosterbok och dateras till senare delen av 1400-talet, den innehåller ett 20 tal växter. *Läkebok 5* är daterad till mitten 1400-talet och innehåller ca 60 växtnamn, *Läkebok 6* är daterad till senare delen av 1400-talet och innehåller ca 70 växtnamn. *Läkebok 7* är till stora delar en översättning från Pedersens legebok från 1533 och tar upp ca 225 växter. *Läkebok 8* dateras till början av 1500-tal och tar upp drygt 40 växtnamn. *Läkebok 9* tar upp Peder Månssons "*Strids-Konst och Strids-Lag*" den innehåller 699 latinska namn och ca 20 svenska namn. *Läkebok 10* är daterad till mitten 1400-tal och tar upp ca 30 växter, den innehåller dessutom avsnitt från "*Arvid Trolles lagbok*" och ytterligare några texter hämtade från mitten av 1400-talet.

Det finns en del andra källor. Inger Larsson tar i sin avhandling upp ett antal olika: lagar, brev, jordböcker och andra räkenskaper, tänkeböcker (rättegångsreferat eller protokoll), texter med utländska förebilder, läke- och örteböcker, didaktiska texter (texter avsedda att lära ut eller instruera olika fakta), religiösa texter, underhållningslitteratur och ordlistor.⁴⁶ Landskapslagarna⁴⁷, tar främst upp brott och straff för olika förseelser men nämner ett antal växter, drygt 30 stycken, i stort sett samtliga är inhemska, utom möjligen humle, det tas inte upp några läkeväxter eller bärbuskar, och de hushållsväxter som nämns är odlade. De namn som återfinns är gemensamma för de nordiska språken.

Från ett par *inventarier* från kung Magnus och drottning Blankas norska slott Bohus och Tönsberg kan man läsa att hovet importerade och använde sig av galangarot, ingefära, kanelbark, kummin, muskotblomma, nejlikor, peppar och russin. Dessa uppgifter är bland de äldsta vi har om att kryddor importerades till Norden.⁴⁸

⁴³ Larsson, Inger, s 50.

⁴⁴ Larsson, Inger, s 52, *Ortus sanitatis*- en ny genre, den tryckta illustrerade örteboken.

⁴⁵ Larsson, Inger, s 35 ff.

⁴⁶ Larsson, Inger, s 30.

⁴⁷ Larsson, Inger, s 33.

⁴⁸ Larsson, Inger, s 17.

6.2.1 Gudhems kloster

Gudhems kloster var ett nunnekloster i Gudhem utanför Falköping mellan år 1152 och 1529. Platsen ligger på högslätten med utsikt mot Billingen, utmed den gamla pilgrimsleden som gick från kontinenten via Danmark och Ätrådalen till Skara och därifrån vidare till Olof den heliges grav i Nidaros i Trøndelagen i Norge. År 1152 donerade kung Karl Sverkersson Gudhems kungsgård till ett nybildat nunnekloster. En annan gynnare av klostret var Katarina Sunesdotter. Katarina donerade "gods och guld" till klostret. Vid reformationen ägde klostret 129 gårdar, 4 torp och tre kvarnar samt laxfiske i Thingvallaån.

Katarinas testamente finns bevarat, tillsammans med ett antal andra donationsbrev⁴⁹, men i övrigt har all dokumentation och anteckningar som nunnorna gjorde gått förlorad och det är nog som min ciceron på platsen, Lars Brinkenbergs, uttryckte det, pergament var värdefulla och nog tog nunnorna med så mycket de kunde bära men de flesta blev ju förvisade och ingen var beredd att hjälpa dem, så mycket lämnades nog kvar och dessa pergament var nog "allmänheten" snar att ta vara på och återanvända.

Mellan 1920- och 1950-talet utfördes det utgrävningar av konsthistorikern och museimannen Stig Roth, det gjordes ett stort antal småfynd, så som mynt sigillstamper m.m och totalt mer än 4300 fynd finns upptagna, men inget om växter eller liknande. Däremot fann man delar av det äldsta kända mekaniska uret i Sverige.

I början av 2000-talet bestämdes att en örtagård skulle anläggas och en av de som fick uppdraget var professor emeritus Ingemar Fägerlind som skriver: "Vi var väl medvetna om att den medeltida klosterträdgården i Gudhem hade bestått av en köksträdgård, en örtagård med humle och en fruktträdgård och att den varit omgärdad av en mur."⁵⁰ Man bestämde sig för en klassisk form på örtagården, korset med ett fågelbad i mitten och upphöjda sängar. Sedan omgav man örtagården med en häck av lokala kanelrosor, äppelrosor och nyponrosor. I två av de upphöjda fälten planterades rosor med lavendel som kantväxt. Längst bak planterades vita albarosor, Gudhemsros, *Rosa x alba* gudhem, Vit bondros, *Alba Maxima* samt Maiden's Blush. Man planterade även röda rosor, Apotekarros, *Rosa gallica officinalis* samt Polkagrisros, *Rosa gallica versicolor*. Dessa röda rosor fanns att tillgå i trädgårdar i trakten.

För att fylla de återstående två rutorna utgick man från de reliktväxter som påträffats runt klostret. Akleja, skelört, luktviol, kungsljus, äkta johannesört och fyrkantig johannesört. Man ville plantera krydd- och medicinalväxter som var vanliga i klosterträdgårdar under medeltiden, därför tog man hjälp av en grupp trädgårdsstudenter från KY utbildningen på Dacaposkolan i Mariestad som gjorde en studieresa till Vitsköls klosterträdgård på Jylland, och där upprättade en lista på växter. Vitskøl Kloster är en av Europas äldsta, delvis bevarade klosteranläggningar. Jag återkommer till Vitskøl under rubriken Varnhem. Listan på växter i Gudhems klosterträdgård finns som bilaga 5.

6.2.2 Varnhems kloster

På senare tid har det genomförts flera arkeologiska utgrävningar i Sverige bl.a. i Varnhem och i Skänninge och ännu fler lär vara på gång. På 1870-talet hittades en stor silverskatt i närheten av kullen. Av skatten återstår idag 476 silvermynt från hela Europa och till och med bortifrån Bysans, men den var minst dubbelt så stor när den hittades. Varnhemsskatten, som dateras till 1040-talet, är Västsveriges största vikingatida silverskatt.⁵¹ Redan på 1140-talet skickas

⁴⁹ Hagberg, Markus (red.) s 91 ff.

⁵⁰ Hagberg, Markus (red.) s 83 ff.

⁵¹ [http://www.vastergotlandsmuseum.se/kulturvast_templates/Kultur_ArticlePage.aspx?id=6372\(090917\)](http://www.vastergotlandsmuseum.se/kulturvast_templates/Kultur_ArticlePage.aspx?id=6372(090917))

munkar till Lurö⁵² från Alvastra för att anlägga ett nytt kloster, vid utgrävningar 1989 hittades en sedan tidigare okänd stenkyrka på Lurö. Här stannade man dock inte länge utan flyttade sedan till Lugnås utanför Mariestad och anlade en kvarnstensgruva. Men inte heller här blir man kvar särskilt länge troligen pga en donation från ”en högättad kvinna vid namn Sigrid” först då förlämnar den förste abboten Henrik klostret, men den tiden var inte utan problem, under tiden 1158 - 1160 ville Erik den Helige och hans hustru åta klostret. Munkarna flydde till Vitskøl i Danmark och grundade 1 april 1158 klostret där. Dock kom de snart åter, år 1160 då munkar från både Alvastra och Vitskøl anlade Varnhem och som först nu kunde fungera som kloster och var så fram till Västerås recess 1527 när klostergodsen drogs in.

Vid denna tidpunkt ligger 262 gårdar under Varnhem.

Att klostren var betydelsefulla även i nordnorden visar inte minst de påvliga avlatsbullor som ger ekonomiskt stöd för det nya kyrkobygget efter branden i Varnhem 1234⁵³. Påven utfärdade inte mindre än 4 stycken, år 1250, 1256, 1257 och 1262. Detta visar även på att det faktiskt pågick en intensiv kontakt mellan nordnorden och södra Europa.

De skriftliga källorna för den västgötska klosteretableringen är synnerligen sparsamma. Av politiska och ekonomiska faktorer uppstod snart misshälligheter mellan klosterfolket och den erikska ätten i vars ägo Varnhems gård varit före donationen av densamma till cistercienserna. Motsättningarna ledde till att ”tolv munkar och med dem många lekbröder” under ledning av sin abbot Henrik flyttade till Danmark och här grundade Vitskøls cistercienserkloster 1158. I samband härmed nedtecknades en krönika om Vitskøls grundläggning ("*Narratiuncula de Fundatione Monasterij Vitaescholae in Cimbria*") vilken idag återstår som en avskrift från 1608 från en codex daterad till 1409. 1409 års text anses i sin tur vara en kopia av ett samtida 1100-talsoriginal. De för oss intressanta raderna lyder i översättning:

”På den helige Berhards av Clairvaux tid tog sig den svenske kungen Sverker och hans drottning Ulvhild an två munkkonvent och gjorde av dessa två kloster i Sverige, av sina egna gods, nämligen Alvastra och Lurön. Alvastra anses vara det första av alla kloster såväl i Sverige som i Danmark, Norge och Tyskland. Det andra konventet däremot skickade de till en liten ö som kallas Lurön. Därifrån flyttade konventet på grund av sin svåra fattigdom till en skog(strakt) kallad Lugnas, Från denna skog flyttades det av en högättad kvinna till ett rikt gods, som heter Varnhem, och än idag är detta kloster dotterkloster till Alvastra.”⁵⁴

När klosterkyrkan restaurerades under åren 1918–1923 gjordes omfattande arkeologiska undersökningar inne i kyrkan och på klosterområdet. Redan 1921 gjorde Axel Forssén en provgrävning i den kulle som nya utgrävningar har gjorts 2005-2008. Här finns mycket intressant att hämta. Bl.a. har kristendomens intåg i Sverige kommit i ett nytt ljus tack vare dessa utgrävningar i Varnhem men inget om några växter. Faktum är att man inte är helt säkra på var odlingarna har varit, vissa tror att de varit på kyrkans norra sida medan andra anser att de varit förlagda utanför klostrets murar. Det har inte tagits några pollen eller makrofossilanalyser vid dessa utgrävningar.⁵⁵

Vid utgrävningarna 1918-1922 gjordes en renovering av klostergården.⁵⁶ Forssén som ledde utgrävningarna skriver: ”Klostergården, som har en storlek av 27 meters längd i öster och

⁵² Hagberg, Johnny (red.), (2005), s 30 ff. Enligt krönikan *Narratiuncula*: Förlagan tros tillkommen 1409 och det finns en avskrift med datum 1608

⁵³ Swanbom, Jan, s 5.

⁵⁴ Fornvännen 85, s 55.

⁵⁵ Vretman, Maria - arkeolog Skara museum (090902) e-post.

⁵⁶ Forssén, Axel, s 39.

väster och 18 meter i norr och söder, var en underbar himmel öppen, planterad gård, kring vilken klostrets huvudbyggnader voro grupperade. Klostergården utgjorde således centrum i munkarnas anläggning, vilken i norr begränsades av kyrkan. Gården är nu planterad med gammaldags örter och blommor, häckar och i hörnen fyra munkpäronträd. Mitt på gården har rests ett kors, som symbol för ruinområdets sakrala karaktär. Någon brunn har icke funnits här.”

Det nämns dock inte något om vilka blommor och örter som planterats och ej heller om varför man valt de växter man valt.

Under perioden 1976-77 företogs det också utgrävningar, vid dessa grävningar påträffade man stora mängder djurben, troligen från köket och på matsedeln har det stått nötkött, får, svin, höns, gås och fisk. Vad jag förstår är detta lager från tiden innan den stora branden 1234, vilket är anmärkningsvärt, med tanke på att munkarna var mycket restriktiva med framförallt kött på matsedeln. Men inte heller vid denna utgrävning hittade man några växter.

I Varnhem har det också anlagt några odlingsängar. Det saknas dock belägg för att de har odlats på denna plats och så även innehållet i dem.

6.2.3 Andra kloster/platser

Här följer ett antal olika kloster och andra gamla platser som jag har besökt och studerat men som i stort sett samtliga har en liknande historia att förtälja vad det gäller den faktiska kunskapen om de trädgårdar, matvanor och liv som levts där. Samtliga platser rönt i stort sett samma öde i och med reformationen. De övergick till statligt ägande eller överlämnades till någon storherres händer. Allt som oftast ledde detta till att klostret eller byggnaderna revs och materialet användes till att bygga något nytt herresäte i närheten av det forna klostret. Vad som hände med klostrens och gårdarnas räkenskaper och boksamlingar kan man bara spekulera i. Jag kan tänka mig att de för munkarna och nunnorna viktiga böckerna så som Biblar, psalmböcker och örtaböcker tog man med sig i den mån det var möjligt och resten så som räkenskaper och liknande blev nog kvarlämnat. Med tanke på att mycket från denna tid var skrivet på pergament, och pergament dels var dyrt och dels förhållandevis lätt att ”sudda på” så har jag en känsla av att de nya herrarna nog ”återanvände” dessa skrifter till sitt eget bruk.

Gudhem och Varnhem gav inte så mycket information om vad som kan ha odlats. Därför tänkte jag se mig om vad som kan gå att få fram från andra liknande anläggningar. Jag fortsatte mitt sökande i klostren. De två första som anlades i Sverige var Alvastra och Nydala, hur ser det ut där, finns det dokument med mera bevarade från medeltiden?

6.2.3.1 Alvastra klosterruin

Alvastra ligger vid foten av berget Omberg i Östergötland. Alvastra tillsammans med Nydala grundades 1143. Klostret var helgat åt jungfru Maria och byggdes på inrådan av ”den fromma drottningen av Sverige” vilket torde ha varit drottning Ulvhild Håkansdotter, makan till Sverker d.ä, som nu var drottning för tredje gången. Under sin storhetstid var Alvastra

Sveriges största kloster, och det kom att blomstra i nära 400 år. Vid tiden för reformationen ägde klostret 438 gårdar, fördelade över flera landskap.⁵⁷

Här har det skett flera utgrävningar genom åren, som främst har haft som syfte att fastställa hur klostret sett ut i sin arkitektoniska utformning, men inga utgrävningar har intresserat sig för vad som odlats och hur detta kan ha sett ut. De första arkeologiska undersökningarna ägde rum 1893, och mellan 1917 och mitten på 1950-talet gjordes utgrävningar. Under ledning av antikvarien Otto V A Frödin (1881-1953) grävde man fram och undersökte större delen av byggnaderna söder om kyrkan. Vid utgrävningarna fann man att munkarna hade trädgård och humlegård liksom fiskdammar, av vilka ett par restaurerades.⁵⁸

Man har i modern tid i klostergården anlagt en form av örtagård som i min mening aldrig har funnits i ett cistercienserkloster, däremot så vädjar det till en sinnebild av hur många tror att en klosterträdgård borde se ut. Rejåla planteringar av lavendel med ett stort valnötsträd i mitten av trädgården.

På en skylt kan man dock läsa att det finns planer på att göra utgrävningar för att mer exakt kunna fastställa hur planteringarna har sett ut. Vad man tycker om den anlagda trädgården är kanske inte det viktigaste, platsen är under alla omständigheter väl värd ett besök. Runt klostret växer bl.a. stora bestånd av pestskräp, som just användes som medicin mot pesten på 1300-talet. Pestskräp visade sig vara en av de effektivaste örterna, då den innehåller det kramplösande ämnet petasin.

6.2.3.2 Nydala kloster

Nydala är beläget vid sjön Ruskens norra spets i Värnamo kommun, Småland, som grundades tillsammans med Alvastra kloster 1143⁵⁹. Nydala kloster är unikt genom att det anlades fullständigt enligt cisterciensernas ordensstiftares grundtanke i ett område avskilt från bebyggda trakter på tidigare obrukad mark. Anläggningen var ursprungligen omgiven av en mur.

Klostret våldgästades och plundrades av Kristian II på dennes hemväg efter Stockholms blodbad år 1521. Han dränkte abboten och sex klosterbröder.

Vid reformationen ägde Nydala kloster över 250 gårdar och var därmed det rikaste cistercienserklostret i Sverige. Endast Birgittinerna i Vadstena ägde mer mark.

Under det Nordiska sjuårskriget brände danska trupper år 1568 ner klosterbyggnaderna. Idag återstår bara rester av några mindre medeltida byggnader.

Den 6 juni 2008 återvände cistercienserna till Sverige och Nydala efter 479 år.

Projekt Nydala klosterträdgård påbörjades 2004 för att öka kunskapen om medeltida klosterträdgårdar, för att vid Nydala klosterkyrka anlägga en trädgård med medeltida tema. Projektet omfattade bl.a. arkeologiska utgrävningar, seminarier och studiecirkel. De samlade kunskaperna användes för att vid klosterkyrkan påbörja anläggandet av en trädgård såsom de kan ha sett ut under klostertiden. När projektet avslutades bildades Föreningen Nydala klosterträdgård som fortsatt utbyggnaden av trädgården.

Inblandade i detta projekt är ett antal av de ledande auktoriteterna i Norden inom botanik, arkeologi m.m. så som Kjell Lundquist, Inger Larsson, Per Arvid Åsen mfl.

⁵⁷ [http://sv.wikipedia.org/wiki/Alvastra_kloster\(090917\)](http://sv.wikipedia.org/wiki/Alvastra_kloster(090917))

⁵⁸ Israelsson, Lena, s 29 ff.

⁵⁹ [http://sv.wikipedia.org/wiki/Nydala_kloster\(090920\)](http://sv.wikipedia.org/wiki/Nydala_kloster(090920))

Man har genomfört arkeologiska undersökningar, för att fastställa om det finns orörda kulturlager från klostertiden kvar, dessa har kompletterats med georadar-undersökningar. För att vara säkra på att man inte anlägger trädgården över några intressanta lämningar, man har dessutom tagit jordanalyser så som pollen och makrofossilanalyser. Syftet har främst varit att få fram uppgifter om vilka växter som odlats i området. Anledningen till detta är att det i Sverige och Norden finns få skriftliga källor som berättar om vad och hur man odlade i vårt land före 1500-talet. En annan anledning är också att det hittills inte har gjorts någon arkeologisk utgrävning i Sverige som försökt svara på denna fråga.⁶⁰

Däremot har man åtminstone för tillfället gett upp hoppet om att hitta konkreta spår av trädgårdar. Området är så stort av rasmassor och sentida plundringsgrävningar och liknande att man tror att alla sådana spår har raderats bort.⁶¹ Som biprodukt har man även fått ny kunskap om Nydala klosteranläggning i allmänhet samt metodutveckling avseende trädgårdsarkeologi och klosterarkeologi.

Per Arvid Åsen är avdelningsledare och förstekonservator vid Agder naturmuseum og botaniske hage i Kristiansand i Norge. Bland annat leder han projektet ”Tusenårshagen” i södra Norge. Projektet samlar in äldre trädgårdsväxter, de registreras, katalogiseras, förökas och planteras ut efter respektive period som växten tros ha introducerats i Norge. Per Arvid Åsen redogjorde under ett seminarium i Nydala, för några av de växter som har registrerats vid olika klosterområden i Norge, och som tolkats som möjliga medeltida introduktioner.⁶² Dessa växter finns i bilaga 3.

6.2.3.3 Skänninge

Nyligen har en utgrävning skett vid Sankt Olofs brödrakonvent i Skänninge, Östergötland. Arkeologerna koncentrerade sig på vad munkarna åt och har funnit spår av vinbär, fläder, hallon och körsbär samt grönsaker som ärter, bönor, rättika, rova och beta. Man fann även frön från fläcklungört, dill, gurkört, lavendel, humle, mejram, mynta, skelört, timjan och vitsenap. Man hittade samtidigt också fikon och russin, vilka man tror är importerade. Övriga växter är mer osäkert om de odlades eller om vissa av dem också var importerade. Allt är daterat till perioden 1200-1400.⁶³

Fynden av fikon och russin är intressanta och här tror Fil. Dr. Ulrika Söderlind vid Stockholms universitet att fikon har odlats i Sverige i alla fall under 1300 talet.⁶⁴

Ulrika Söderlind har även studerat det arkeologiska utgrävningsmaterialet från de pågående utgrävningarna i Skänninge, där har man i makrofossilanalyser hittat fikon och vindruvskärnor och här tror Ulrika att man faktiskt har odlat dessa i området. Det är i alla fall inte uteslutet att så skulle kunna vara fallet.⁶⁵

⁶⁰ [http://www.jkpglm.se/arkeologi/projekt/nydala.html\(090920\)](http://www.jkpglm.se/arkeologi/projekt/nydala.html(090920))

⁶¹ [http://www.jkpglm.se/arkeologi/projekt/nydala.html\(090920\)](http://www.jkpglm.se/arkeologi/projekt/nydala.html(090920))

⁶² Haas, Jonas & Romanus Haas, Hanne (red.)

⁶³ Israelsson, Lena, s76.

⁶⁴ Söderlind, Ulrika (2006)

⁶⁵ Söderlind, Ulrika (2009)

6.2.3.4 Vadstena kloster

Klostret kom till genom att konung Magnus Eriksson och drottning Blanka testamenterade folkungapalatset i Vadstena till ett nytt kloster i först det svenska testamentet 1346⁶⁶ och senare i det norska testamentet året därpå. Först år 1370 blev Birgittas ordensplaner godkända. Planeringen för det nya klostret började genast, med det kunde inte invigas förrän 1384, vilket var efter Birgittas död.

Klostret kom att gynnas av både kungahus och adel och blev snabbt både Sveriges främsta andliga centrum och landets största jordinnehavare. I början på 1400 talet ägde klostret 1010 gårdar. Då reformationen 1527 började i Sverige inleddes en snabb avveckling av klostren och de förföll och plundrades, men Vadstena, med sin starka ställning genom sina förbindelser med adeln och även internationella berömmelse klarade sig förhållandevis bra. Klostrets manliga avdelning, munkorden, bestod till 1555 då munkarna av kungen gjordes till präster eller läkare. Nunneklostret, bestod till och med 1595 då de sista medlemmarna fördrevs till Polen⁶⁷. Birgittinerna återvände till Sverige och Vadstena 1935.

Mycket går att skriva om detta kloster med sin rikliga historia, men ifrån Vadstena finns faktiskt ett antal skrifter bevarade, de flesta finns i den så kallade C-samlingen i Uppsala universitetsbibliotek. Den består av bl.a. *jordaböcker* där det framkommer i vilken form arrende har betalats till Vadstena⁶⁸, ett antal olika *glossarier* ofta på latin och med svenska namn på örter, både krydd- och medicinalväxter med många icke inhemska växter.

Även i Vadstena har det gjorts ett antal arkeologiska utgrävningar genom åren, men jag har inte kunnat hitta några belägg för att man hittat några fynd om faktiska växter som odlats på medeltiden, men man vet med ganska stor säkerhet var de gamla trädgårdarna och odlingarna var belägna någonstans.

I Vadstena finns delar av den gamla trädgården, dvs. äppelodlingen bevarad, dock med träd planterade på senare tid men ända med en aktningsvärd ålder, man har på senare tid även anlagt en örtagård med en ansenlig mängd läkeväxter och örter i, platsen för den är bakom det gamla brödrakonventet och om det har funnits någon örtagård här är mycket osäkert. Denna på sitt sätt charmerande örtagård sköts dock i min mening något bristfälligt och jag kan inte i de historiska källorna hitta något som liknar denna plantering. Den följer dock de gängse moderna uppfattningarna om hur en medeltida örtagård såg ut.

Jag nämnde tidigare Fil. Dr. Ulrika Söderlind vid Stockholms universitet, hon har sitt ursprung från arkeologin men har på senare år intresserat sig för historia och doktorerade med en avhandling om Svenska flottans matvanor under 1500-1700 tal.⁶⁹ Hon håller just på med ett arbete och undersökning om matvanorna på Heliga Birgittas tid i Vadstena. Heliga Birgitta levde på 1300-talet och grundade Birgittinerorden i Vadstena. Hon dog 1379, 70 år gammal i Rom. Birgitta gav sig ut på pilgrimsfärs och besökte Norge, Tyskland, Frankrike, Italien, Grekland och det Heliga landet. Därför kan man med säkerhet säga att hon var väl förtrogen med matvanorna ute i Europa och de kryddor och maträtter som serverades.⁷⁰

⁶⁶ Lindqvist, Gunnar & Söderström, Göran (red.). s 62 ff.

⁶⁷ [http://sv.wikipedia.org/wiki/Vadstena_kloster\(090920\)](http://sv.wikipedia.org/wiki/Vadstena_kloster(090920))

⁶⁸ Larsson, Inger, s 43 ff.

⁶⁹ Söderlind, Ulrica (2006).

⁷⁰ Söderlind, Ulrica (2009).

Som jag nämnde tidigare finns diplommet från Birgittas fars gravöl bevarat och där räknas upp vad som serverades, eller rättare sagt vad som beställts. Det var, saffran, kummin, ingefära, peppar, paradiskorn- från västafrika, kanel från ceylon, anis, galangarot från sydostasien, ris, mandelolja, humle, pors, socker, salt, sill, stockfisk från Lofoten-Bergen, rött vin och vitt vin. Här är då ytterligare ett starkt belägg för att det bedrevs både handel och utbyte med kontinenten av såväl kryddor och mat.

Jag ser med spänning fram emot hennes avhandling om matvanorna på Heliga Birgittas tid. Detta ser jag som ett ypperligt exempel på samarbete mellan olika discipliner för att kunna få fram så mycket om de medeltida växterna som möjligt.

6.2.3.5 Ramundaboda

I början på 1900 talet genomfördes en utgrävning av ruinerna vid Ramundaboda, ett Sankt Antoniterkloster. Detta ligger vid Laxå och är en känd plats från de medeltida kungarnas Eriksgata. Den unge botanikern Elias Melin skriver till sin uppdragsgivare dr Otto Janse:

”Sådana som möglichen härstamma från klostertiden äro:
Humulus lupules (humle), Chelidonium majus (skelört), Aquilegia vulgaris (akleja), Pimpinella saxifraga, ehuru mera osäkert (bockrot). Möglichen också en obestämbär steril Delphinium ? (riddarsporre), som fanns vid ö muren.”⁷¹

6.3 Nutid

Johan Langes avhandling om Kulturväxternas införsel i Danmark⁷² är av stor betydelse. Lange har gjort ett oerhört omfattande arbete och gått igenom det mesta som skett i Nordtyskland, Danmark och södra Sverige. Den består av arkeologiska dateringar av frö, pollen och växtdelar. Material undersökt från Danmark, Skåne, Halland, Blekinge och Slesvig-Holsten. Information även hämtat från Sagor, Eddan gamla medicinska böcker och manuskript, herbaria örteböcker, trädgårdsböcker, frö- och plantskolekataloger samt vetenskaplig litteratur. När jag studerar källmaterialet finner jag att de äldsta skrifterna som han tar upp främst är från 1500-talet.

De äldsta jag kan hitta är: Tycho Brahes, *Astrologi* 1550,
Christiern Pedersen, *En nøttelig Legebog Faar Fattige og Rige*, 1533,
Harpestreang, *Gamle danske urtebøger, stenbøger og kogeboøger*, utgivet af Marius Kristensen, 1908-1920,
Hauberg Laeg, *En middelalderlig dansk Laegebog*(ca1450)utgiven av P.Hauberg 1927,
Smid Henrik, *Een skøn loestig ny urtegaart*, 1546 tryckt i Rostock 1599,
Turson Jon, *Vocabularius rerum*, 1561, 2 udg.1579,
Uppsala 4*D600, manus 1 universitetsbiblioteket, Uppsala ca 1490,
Viborg Eric, *Førsøg til systematiske danske Navne af indenlandske Planter*, 1793.

Lange behandlar som han själv skriver: ”godt 5000 arter og varieteters indførseldata”. Från tiden före Jesu födelse fram till 1950-tal. Allt indelat i olika århundraden efter år 1300.

I undersökningarna har J. Lange hittat ca 130 växter främst från tidig medeltid som han inte lyckats tyda vad de är för något. Mycket eller kanske allt är lokala namn på redan upptagna

⁷¹ Hagberg, Johnny (red.) (2007).

⁷² Lange, Johan

växter men det går inte att helt bortse från tanken att det kan vara många växter med som får en betydligt tidigare införseldatering. De växter som Lange nämner som introducerade till och med 1500-tal, finns som bilaga 2.

Därmed är det mycket intressant att studera Inger Larssons avhandling⁷³ om olika växters namn på det fornsvenska språket. Hon tar på ett mycket förtjänstfullt och metodiskt sätt upp ett 500-tal namn på ca 300 olika växter kända från medeltiden.

Källmaterialet består av lagar, brev, jordaböcker och räkenskaper, tänkeböcker (rättegångsreferat eller protokoll), texter med utländska förebilder, läke- och örtaböcker, didaktiska texter (texter avsedda att lära ut eller instruera olika fakta), religiösa texter, underhållningslitteratur och ordlistor.⁷⁴ Nordiska sagorna, landskapslagarna framför allt äldre Västgötalagen från tidigt 1200-tal (ca 1220) tillskrivs Eskil Magnusson men nedtecknades på 1280-talet, där ett antal nyttoväxter räknas upp och bestraffningen för olika brott i samband med dessa växter⁷⁵. Växterna finns i bilaga 4.

Vad skulle hända om hon eller hennes danska kollegor fick möjlighet att studera Langes oidentifierade växter som jag nämnde tidigare?

Väl värt att nämna på nytt är Projekt Nydala klosterträdgård som påbörjades 2004 för att öka kunskapen om medeltida klosterträdgårdar. Här har man och skall fortsätta med att anlägga en klosterträdgård med medeltida tema. Här försöker man på ett vetenskapligt sätt använda sig av de olika discipliner som sysslar med forskning inom medeltida växter och örter. Allt från arkeologer, botanister, historiker och språkvetare.⁷⁶

7 Resultat/Slutsatser

För det första kan man konstatera att skriftligt källmaterial från Sverige avseende medeltida klosterträdgårdar är mycket knapphändigt. Det finns ett och annat dokument som belyser olika växter men dokument som ger vid handen vad som faktiskt har odlats lyser med sin frånvaro. De gamla landskapslagarna ger en del information om vad som odlats men dessa nämner inga örter eller läkeväxter. Här får vi även i fortsättningen leva i ovisshet om vad som odlades under den tidiga medeltiden, även om det går att dra en del slutsatser utifrån de fynd som är gjorda.

För det andra vad gäller frågan om vad som faktiskt odlats i Gudhem och Varnhem så måste jag konstatera att den inte har blivit besvarad i min undersökning, genom åren har det genomförts både undersökningar efter källmaterial och arkeologiska utgrävningar på dessa platser men man har inte funnit några konkreta bevis för vad som odlats i klostren, det ser likadant ut på samtliga platser jag undersökt med undantag av Vadstena där det finns en del material, dock inget från den tidiga medeltiden. Med anledning av Vadstens särställning under medeltiden och det faktum att det finns en del material bevarat därifrån ägnade jag en del av min undersökning kring Vadstena, därav det ganska stora inslaget därifrån.

För det tredje har de flesta arkeologiska utgrävningar som skett i Sverige varit inriktade på att kartlägga arkitektoniska sammanhang och inte hur trädgårdar sett ut och vad som odlats i dem även om det på senare tid har börjat ställas sådana frågor i samband med utgrävningar. Att

⁷³ Larsson, Inger

⁷⁴ Larsson, Inger, s 30.

⁷⁵ Bilaga 4

⁷⁶ [http://www.nydalaklostertradgard.se/\(090923\)](http://www.nydalaklostertradgard.se/(090923))

man inte har hittat så mycket i arkeologiska utgrävningar vill jag påstå beror på att arkeologerna hittills mest varit intresserade av att hitta skatter i form av ädla metaller och mynt. Eller att arkeologerna har varit upptagna med att försöka förstå gamla byggnader och ruiner, än att ägna sin tid åt att leta efter spår av växter och frön.

Vidare är det bara någon liten procent som klargörs vid en utgrävning, och jag ser de fynd som gjorts snarare mer som en bekräftelse på att de växterna som var kända från Europa på medeltiden faktiskt användes och odlades av munkarna och nunnorna, än som en tillförlitlig almanacka över när de kom till Norden. Den första utgrävningen som är gjord i Sverige där man ställt frågan: hur såg trädgårdarna ut och vad som odlades i dem, gjordes 2004 i Nydala. Här har man dock stött på problemet att det gjorts många utgrävningar och det har även förekommit plundringar, som mer eller mindre förstört möjligheterna att tidsbestämma de olika jordlagren. Men om betydligt fler utgrävningar ställer samma fråga så bör vi i framtiden få ett material som bringar lite mer ljus i frågan.

För det fjärde kan man om man studerar t.ex. Johan Langes växtlistor över kulturväxters införsel till Danmark konstatera att det har tagit mycket lång tid för vissa av de i södra Europa odlade örterna att nå nordliga trakter. Detta är något jag finner märkligt med tanke på att munkarna etablerade nya kloster på samma sätt hela tiden. En abbot och tolv munkar reste till en obebodd och ogästvänlig plats för att bryta mark, etablera ett nytt kloster och odla. Rimligen torde de ha haft med sig allt som de skulle behöva för den nya etableringen.

Jag har mycket svårt att tro att en läkare eller munk ens på medeltiden skulle resa 200 mil och inte ta med sig de nödvändiga attiraljer, böcker, skrifter, verktyg, fröer och växter de skulle behöva för att bygga upp ett nytt kloster snabbt och effektivt. Utsikterna att hitta de växterna i naturen var små och dessutom var de livsviktiga både i munkarnas kosthållning och läkekunskaper. Jag finner det som mycket troligt att munkar som var uppfinningsrika vad gällde lösningar på bevattning och annan teknik även höll på med olika odlingsexperiment. Med tanke på *proveniensen* var inte förutsättningarna alltid de bästa för många växter och givetvis dog nog ett och annat i försöken. Samtidigt förekom det ett intensivt utbyte av erfarenheter och brevväxling mellan klostren. Jag finner det som troligt att man även skickade både sticklingar och fröer till varandra redan i ett tidigt stadium av klosterväsendet. Att så skedde senare i historien vet vi genom brevväxlingar under senare århundraden. Ex det nya kyrkobygget efter branden 1234 i Varnhem då påven utfärdade inte mindre än 4 stycken avlatsbullor för att hjälpa till med finansieringen. Detta visar på att det faktiskt pågick en intensiv kontakt mellan Norden och södra Europa och det för givetvis tanken till att man rimligen borde ha skickat både fröer, sticklingar och ympkvistar mellan klostren om något dog eller man helt enkelt saknade något .

Om man dessutom betänker orden i krönika om Vitskøls grundläggning ("*Narratiuncula de Fundatione Monasterij Vitaescholae in Cimbria*") "Alvastra anses vara det första av alla kloster såväl i Sverige som i Danmark, Norge och Tyskland" så borde det få konsekvensen att de växter som är upptagna i Johan Langes förteckning och som har klosteranknytning, vilket är de flesta, rimligen borde ha nått Sverige först och Danmark, Norge och Tyskland senare. Det uppkommer också nya frågor, vilka andra klosterordnar fanns det och vilken påverkan hade dessa? Finns det dokument bevarade ifrån dem?

För det femte är det två frågor som dyker upp under min undersökning som jag skulle vilja få besvarade i framtiden: Vilken betydelse hade egentligen klostren för växternas införsel? och framför allt, när räknas en växt som introducerad/införd? Är det när någon känner till att den finns, eller att den odlas hos gemene man eller till och med att den har anpassat sig till det Nordiska klimatet eller vi som odlar den vet hur vi skall handskas med den, ex växter som vi

räknar som annueller som är perenna i sitt hemland. Eller räcker det faktum att man importerar den torkad och klar för användning.

Om jag nu tar och resonerar lite kring de kända fakta som jag nämnt om munkarna, finner jag att allt skulle, om möjligt, odlas innanför murarna och att klostren skulle vara självförsörjande. Detta talar emot att munkarna verkligen hade det stora inflytande på växternas införsel till Norden. Givetvis gav de bort både sticklingar och fröer till både andra kloster och allmoge. Men med tanke på den begränsade yta de hade att tillgå och de förhållandevis dyra och eftertraktade växterna så tror jag att man var tvungen att vara restriktiv med att dela med sig, om inte annat för att vara säker på att kunna sörja för att klostrets apotek var fyllt. Det är troligt att även om de flesta örter som tas upp i de gamla örtaböckerna fanns i klostren så kom nog dessa inte ut till vare sig de adliga herresätena eller allmogen i så stor utsträckning som man gärna vill tro, i varje fall inte under den tidiga medeltiden. Däremot borde allt som nämns i örtaböckerna och som odlades i Europa kommit till Sverige, främst med tanke på att vi faktiskt anammade både den Europeiska religionen dvs. munkarna och även den europeiska läkekonsten, örtaböcker m.m. Detta ger att vi haft ett behov av dessa örter.

Även vad det gäller den s.k. naturaliseringen dvs. att växterna rymmer, så tar den ganska lång tid. Ytterst få växter är så aggressiva att de etablerar sig i större bestånd på kort tid, framförallt när vi talar om växter från södra Europa som flyttats till nordligare breddgrader.

En frågeställning som också är av intresse men som inte har funnits tid till i detta arbete, vore att jämföra de växtlistor som jag fått fram och se vad de skulle ge vid handen. Lange kontra Larsson och Åsen. Vad finns det för röda trådar?

Ett annat mycket intressant spår att följa upp är om det om det finns något om växter och odling i alla de brev som finns bevarade från Hildegard av Bingens korrespondens.

Det uppkommer fler nya frågor angående kulturväxterna. Finns det andra gamla dokument bevarade t.ex. på stormannagårdarna, godsens och slotten som byggdes upp av sten som plundrades från klostren. Kan man tänka sig att godsherrarna även i viss mån blev försedda med pergament och liknande från klostren, finns det några sådana och vad visar de i så fall?

Som mitt arbete visat är det nödvändigt att ta hjälp av många olika discipliner inom forskningen för att kunna få fram så mycket relevant kunskap om de medeltida växterna som möjligt. Det är bara för mig att slutligen konstatera att min undersökning har lett till fler frågor än svar, men den är måhända ändå ett steg i rätt riktning i läggandet av det medeltida växtpusslet.

Källförteckning:

Litteraturförteckning:

Andersson, Sven-Ingvar & Floryan, Margrethe, *Europas store haver: atlas over historiske planer*, Arkitektens forlag, København, 2005

Blennow, Anna-Maria, *Europas trädgårdar: från antiken till nutiden*, [Ny utg.], Signum, Lund, 2002

Breindl, Ellen, *Hildegards kök: råd och recept för ett liv i hälsa enligt Hildegard av Bingen*, Cordia, Göteborg, 2000

Columella, Lucius Junius Moderatus, Hedberg, Sten, Lundquist, Kjell, Furuhagen, Hans, Andersson, Bertil, Myrdal, Janken, Wikander, Örjan, Rytkönen, Paulina, Söderlind, Ulrica, Rendel, Jan, Ackefors, Hans, Husberg, Erik & Lindgren, Sven, *Tolv böcker om lantbruk: en tvåtusenårig romersk lantbrukslära ; Samt Liv, lantbruk och livsmedel i Columellas värld - Tolv artiklar av nutida svenska forskare*, Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm, 2009

Duft, Johannes (red.), *Studien zum St. Galler Klosterplan*, St. Gallen, 1962

Flinck, Maria *Klostermuseernas trädgårdar - fanns det bara örter på medeltiden: Nydala*, Föreningen Nydala klosterträdgård. 2008 (Rapport 2008:1)

Fornvännen nr 85,1990

Forssén, Axel, *Varnhem*, 5. uppl., Wahlström & Widstrand, Stockholm, 1952

Gaud, Henri & Leroux-Dhuys, Jean-François, *Cistercienserkloster: historia och arkitektur*, Könemann, Köln, 2001

Haas, Jonas & Romanus Haas, Hanne (red.), *Medeltida trädgårdsväxter: att spåra det förflutna : seminarierapport 4, Nydala den 18 maj 2006*, Jönköpings läns museum, Jönköping, 2007

Hagberg, Markus (red.), *Gudhems kloster*, Skara stiftshistoriska sällskap, Skara, 2009

Hagberg, Johnny (red.), *Ora et labora: Varnhems klosterkyrka under nio sekler*, Skara stiftshistoriska sällskap, Skara, 2005

Hagberg, Johnny (red.), *Kloster och klosterliv i det medeltida Skara stift*, Skara stiftshistoriska sällskap, Skara, 2007

Harpestraeng, Henricus, *Liber herbarum*, Köpenhamn, 1936

Hildegard av Bingen, *On natural philosophy and medicine: selections from Cause et cure*, Brewer, Cambridge, 1999

Israelsson, Lena, *Klosterträdgårdar: himmelska platser på jorden*, Wahlström & Widstrand, Stockholm, 2008

Lange, Johan, *Kulturplanternes indførselshistorie i Danmark: indtil midten af 1900-tallet*, DSR Forlag, Frederiksberg, 1999

Larsson, Inger, *Millefolium, rölika och näsegräs: medeltidens svenska växtvärld i lärd tradition*, Kungliga Skogs- och lantbruksakademien, Stockholm, 2009

Lindqvist, Gunnar & Söderström, Göran (red.), *600 år i Vadstena: Vadstenas historia från äldsta tider till år 2000*, Stockholmia, Stockholm, 2000

Lundquist, Kjell, *Bidrag till kännedomen om begreppet trädgård och om trädgårdsväxternas historia i Sverige*, Inst. för landskapsplanering, Sveriges lantbruksuniv., Lic.-avh. Alnarp : Sveriges lantbruksuniv., Alnarp, 2000

Magnusson, Gert, En forntid utan blommor?, *Populärarkeologi*, Nr 2, s 2, 1999

Norborg, Lars-Arne, *Storföretaget Vadstena kloster: studier i senmedeltida godspolitik och ekonomiförvaltning*, Gleerup, Diss. Lund : Univ., Lund, 1958

Ochsenbein, Peter & Schmuki, Karl (red.) (2002). *Studien zum St. Galler Klosterplan II*. St. Gallen: Historischer Verein des Kantons St. Gallen

Peder Månsson, *Peder Månssons Bondakonst jämte parallelltexter*, Sv. fornskriftsällsk., Uppsala, 1983

Sandberg, Finn & Göthberg, Gunnar (red.), *Örtmedicin och växtmagi*, 2. uppl., Det bästa [Reader's Digest], Stockholm, 1998

Sylvén, Nils, Vadstena klosterträdgård, *Sveriges natur: Svenska naturskyddsföreningens årsbok*, Svenska naturskyddsföreningen, Stockholm, 1910-1994 , 1919

Swanbom, Carl Gustav Jan, *Varnhems klosterkyrka*, 5., [utök. och korr.] uppl., [Förf.], [Lidköping], 1980

Söderlind, Ulrica, *Skrovmål: kosthållning och matlagning i den svenska flottan från 1500-tal till 1700-tal*, Carlsson, Diss. Stockholm : Stockholms universitet, 2006, Stockholm, 2006

Walafrid Strabo, *Hortulus*, The Hunt Botanical Library, Pittsburgh, Pa., 1966

Elektroniska källor

http://sv.wikipedia.org/wiki/Alvastra_kloster, 090917

<http://www.nydalaklostertradgard.se/>, 090923

http://sv.wikipedia.org/wiki/Vadstena_kloster, 090920

http://www.vastergotlandsmuseum.se/kulturvast_templates/Kultur_ArticlePage.aspx?id=6372, 090917

http://sv.wikipedia.org/wiki/Nydala_kloster, 090920

Muntliga källor

Söderlind Ulrika, Föreläsning vid Medeltidens värld i Götene, (090613)

Vretman Maria, arkeolog Skara museum, E-post (090902), E-posten finns i författarens ägo

Bilder

Omslagsbild, Gudhems klosterruin, Fotograf: Joachim Löfgren, 090902

Ordlista

Arkeobotanik	studier av fossila växtrester
Brev	se inventarier
Diplom	se inventarier
Faksimiltryck	en exakt, grafisk avbildning av en äldre skrift, inte bara bokstav för bokstav, utan även med bibehållande av typsnytt och radbrytning
Galeniska preparat	läkemedel som framställs ur örter
Glossarier	ordböcker, ordlistor
Inventarier	affärsöverenskommelser, fastighetshandlingar och liknande urkunder med visst rättsligt innehåll, brukade kallas diplom eller brev under medeltiden.
Jordaböcker	en liggare över jorlegendomar
Makrofossilstudier	växtrester, främst frukter och frön som kan upptäckas med blotta ögat
Mithridat	en antidot vars yttersta syfte var att skydda mot alla slags gifter
Neolithicum	bondestenåldern eller yngre stenåldern
Paleobotanik	vetenskapen om de fossila växterna och deras utvecklingshistoria
Paleoekologi	studier av fossila organismer, djur eller växter, eller samhällen över tiden
Pollenanalyser	en teknik med vilken man studerar pollenkorn i torv
Proveniens	Rätt härkomst (proveniens) Med härkomst menas det område eller den plats varifrån plantan eller fröet härstammar.
Regeln	Klosterregler om livet i kloster som omfattar 73 kapitel skriven av munken Benedikt av Nursia (ca 530)
Teriak	en vidareutveckling av mithridat

Bilaga 1 Växtlista enligt St Gallen planen

Urspr.namn	Vetenskapligt	Svenskt	Infört till Norden enl J.Lange
Cepas	Allium cepa	matlök, gul, röd	1300
Porros	Allium porrum	purjolök	1300
Apium	Apium graveolens	selleri	0-1300
Coliandrum	Coriandrum sativum	koriander	0-1300
Anetum	Anethum graveolens	dill	0-1300
Papaver	Papaver somniferum	opium vallmo	före år 0
Radices	Raphanus sativus	rättika, daikon i japan	0-1300
Magones	Dacus carota	morot	1300
Betas	Beta vulgaris cicla	mangold	1400
Alias	Allium sativum	vitlök	1300
Ascolonias	Allium ascalonicum	scharlottenlök	1500
Petrosilium	Apium petroselinum	persilja	1300
Cerefolium	Anthriscus cerefolium	dansk körvel	1300
Lactuca	Lactuca sativa	sallat	0-1300
Sataregia	Satureja hortensis	sommarkyndel	0-1300
Pastinachus	Pastinaca sativa	palsternacka	1300
Caulas	Brassica oleracea	kål	0-1300
Gitto	Nigella sativa	klätt	1300

I örtagården der wurtzgarten – Herbularius odlades 16 olika sorter:

Lilium	Lilium candidum	madonnalilja	1300	
Rosas	Rosa gallica centifolia	apotekarros	1300	
Fasiolo	Dolichos melanophthalmus	störböna	1500	
Sata regia	Satureja hortensis	sommarkyndel	0-1300	upprepning!
Costo	Tanacetum balsamita	balsamblad (renfana)	1400	
Fena graeca	Trigonella foenum-graecum	bockhornsklöver	1400	
Rosmarino	Rosmarinus officinalis	rosmarin	1500	
Menta	Mentha piperita	pepparmynta	1400	
Salvia	Salvia officinalis	salvia	1300	
Ruta	Ruta graveolens	vinruta	1300	
Gladiola	Iris germanica	tysk, trädgårdsiris	1300	
Pulegium	Mentha pulegium	polejmynta	1300	
Sisimbria	Mentha aquatica	vattenmynta	?	
Cumino	Cuminum cyminum	spiskummin	1300	
Lubestico	Levisticum officinale	libbsticka	1300	
Feniculum	Feniculum vulgare	fänkål	1300	

I trädgård-kyrkogård, der Baumgarten – Friedhof, hade man 15 olika träd och buskar:

Mal	Malus communis	äpple	före år 0
Perarius	Pyrus	päron	1400
Prunarius	Prunus domestica	plommon	
Pinus	Pinus	pinjetall	
Sorbarius	Sorbus domestica	äppelrönn	
Mispolarius	Mespilus germanica	mispel	1500
Laurus	Laurus nobilis	lager	
Castenarius	Fagus castanea	äkta kastanj	
Ficus	Ficus carica	fikon	
Guduniarius	Cydonia vulgaris	kvitten	1400
Persicus	Prunus persica	persika	
Avellanarius	Corylus avellana	hassel	
Amendelarius	Amygdalus communis	mandel	
Murarius	Morus nigra	svart mullbär	1500
Nugarius	Juglans regia	valnöt	

Bilaga 2 Växtlista för Danmark från stenålder till och med 1500-tal enligt J.Lange

Växter markerade i fetstil är de som nämns i St Gallen planen.

Före år 0

Aegopodium podagraria	kirskål
Avena nuda	naken havre
Avena sativa	vanlig havre
Brassica rapa silvestris	rybs
Camelina sativa	oljedådra
Hordeum vulgare nudum	sexradig korn (fornsvenska= bjugg)
Linum usitatissimum	lin
Panicum miliaceum	vipphirs, äkta hirs
Papaver somniferum	opium vallmo
Pisum arvense	foderärt (pisum sativum)
Secale cereale	råg
Triticum compactum	dvärgvete
Triticum dicoccum	tvåkornigt vete
Triticum monococcum	enkornigt vete
Triticum sativum	vanligt vete
Triticum spelta	spelt vete
Vicia faba minor	hästböna, foderböna

0-1300

Acorus calamus	kalmus
Aethusa cynapium elata	vildpersilja
Althaea officinalis	läkermalva
Anethum graveolens	dill
Apium graveolens	selleri
Atriplex hortensis	trädgårdsmolla
Brassica napus napus	raps
Brassica nigra	senap
Brassica oleracea	trädgårdskål
Cannabis sativa	hampa
Chelidonium majus	skelört
Chenopodium bonus-henricus	lungrot
Cichorium intybus	cikoria
Conium maculatum	odört (fornsvenska odher=vild,galen)
Coriandrum sativum	koriander
Euphorbia lathyris	korstörel
Hyoscyamus niger	bolmört
Hyssopus officinalis	isop
Lactuca sativa	sallat
Lepidium sativum	smörgåskrasse
Mentha svaveolens	rundbladad mynta
Raphanus sativus niger	rättika, daikon på japanska

Saponaria officinalis
Satureja hortensis
Silybum marianum
Sinapsis alba
Verbascum thapsus
Verbena officinalis

såpnejlika
sommarkyndel
mariatistel
gul senap
kungsljus filtbladigt
järnört

1300-talet

Allium cepa
Allium porrum
Allium sativum
Anchusa officinalis
Anthriscus cerefolium
Aristolochia clematitis
Armoracia lapathifolia
Artemisia abrotanum
Artemisia absinthium
Asarum europaeum
Atriplex hortensis
Betonica(Stachys)officinalis
Borago officinalis
Calendula officinalis
Carum carvi
Cheiranthus(Erysimum)cheiri
Crocus sativus
Cuminum cyminum
Daucus carota
Dictamnus albus
Eruca sativa
Fagopyrum sagittatum
Foeniculum vulgare
Gentiana lutea
Gentiana purpurea
Glycyrrhiza glabra
Helleborus niger
Inula helenium
Iris germanica
Leucojum vernum
Levisticum officinale
Lilium candidum
Lupinus luteus
Marrubium vulgare
Mentha pulegium
Mentha spicata
Myrrhis odorata
Nepeta cataria
Nigella sativa
Onopordum acanthium
Paeonia officinalis officinalis

matlök, gul, röd
purjolök
vitlök
oxtung
körvel
hålrot
pepparrot
åbrodd
malört
hasselört
trädgårdsmolla
humlesuga
gurkört
ringblomma
kummin
gyllenlack
saffron
spiskummin
morot
moses brinnande buske
rucolasallad
bovete
fänkål
gul stålört
baggsöta
lakrits
julros
ålandsrot
trädgårdsiris
snöklocka
libbsticka
madonnalilja
gul lupin
kransborre
polejmynta
grön mynta
spansk körvel
kattmynta
klätt, dudekorn(danska)
ulltistel
bondpion

Pastinaca sativa

Petasites hybridus
 Petroselinum hortense
 Peucedanum ostruthium
 Portulaca sativa
Ruta graveolens
Salvia officinalis
 Sanguisorba officinalis
 Sempervivum tectorum
 Teucrium chamaedrys
 Veratrum album
 Viola odorata

palsternacka

pestskråp
 persilja
 mästerrot
 portlak
vinruta
läkesalvia
 blodtopp
 taklök
 gamander
 vit nysrot
 luktvio

1400-tal

Allium schoenoprasum
 Aquilegia vulgaris
 Ballota niger
Beta vulgaris cicla
 Beta vulgaris conditiva
 Brassica rapa rapa
 Bryonia sp.
 Carlina acaulis
 Chrysanthemum parthenium
 Cicer arietinum
 Cichorium endivia
 Cnicus benedictus L
 Colchicum autumnale
 Cucumis melo
 Cucumis sativus
 Cynoglossum officinale
 Dipsacus sativus
 Lavandula angustifolia
 Lens culinaris
 Lithospermum officinale
 Matthiola incana
 Melissa officinalis
Mentha piperita crispula
 Ocimum basilicum
 Origanum majorana
 Parietaria erecta
 Phyllitis scolopendrium
 Polygonum bistorta(Bistorta officinalis)
 Raphanus sativus sativus
 Rheum raponticum
 Sambucus ebulus
 Symphytum officinale
Tanacetum balsamita
 Thymus vulgaris

gräslök
 akleja
 bosyska
mangold
 rödbeta
 majrova
 hundrovesläktet
 bergtistel
 mattram
 kikärt
 endivesallat
 tistel
 tidlösa
 melon
 gurka
 hundtunga
 vädväxter, aegte kartebolle(danska)
 lavendel
 linser
 stenfrö
 lövkoja
 citronmeliss
krusmynta
 basilika
 mejram
 väggört(officinalis), springknap(danska)
 hjortetunge(danska)
 stor ormrot
 rädisa
 vildrabarber, rapontik(danska)
 sommarfläder
 äkta vallört
balsamblad (renfanesläktet)
 timjan

Trigonella foenum-graecum

Vinca minor

bockhornsklöver

vintergröna

1500-tal

Aconitum napellus

Allium cepa ascalonicum

Brassica oleracea capitata

Carthamus tinctorius

Dianthus caryophyllus

Eranthis hyemalis

Lagenaria siceraria

Mandragora officinarum

Narcissus pseudonarcissus

Phaseolus vulgaris

Physalis alkekengi

Rosmarinus officinalis

Rubia tinctorum

Rumex patientia

Santolina chamaecyparissus

Spinacia oleracea

Tagetes patula

Trigonella coerulea

Valeriana phu.

Zea mays

stormhatt, venusvagn

scharlottenlok

huvudkål

färgtistel, safflor

trädgårdsnejlika

vintergäck

flaskkurbits, kalebass

alruna

påsklilja

brytböner

judekörs

rosmarin

krapp

spentskräppa

kamomill?, cypresurt(danska)

spenat

sammetstagetes

mølurt(danska)

Vänderotssläktet, havebaldrian(danska)

majs

Bilaga 3. Per Arvid Åsen, Mulige klosterplanter, etter herbarie- og litteraturbelegg, fra norske kommuner hvor det har vært klostre.

<i>Acorus calamus</i>	Kalmus 1905 1903 x x
<i>Allium scorodoprasum</i>	Skogslök x x
<i>Allium ursinum</i>	Ramslök 1927 x
<i>Althaea officinalis</i>	Läkemalva 1937 x
<i>Anchusa officinalis</i>	Oxtunga 1912 1885 x x
<i>Aquilegia vulgaris</i>	Akleja 1887 1903 1998 1955 1704 x
<i>Arctium lappa/minus</i>	Kardborre 1921 1919 1985
<i>Aristolochia clematitis</i>	Hålrot x x
<i>Armoracia rusticana</i>	Pepparrot 1958 x x
<i>Artemisia absinthium</i>	Malört 1969 1863 x x
<i>Asparagus officinalis</i>	Sparris 1995
<i>Atriplex hortensis</i>	Trädgårdsmålla 1881 x x
<i>Ballota nigra</i>	Bosyska 1949 1884 x
<i>Balsamita major</i>	Balsamblad 1958 x x?
<i>Bellis perennis</i>	Tusensköna 2004 1704
<i>Berberis vulgaris</i>	Berberis 1878 1863 x x
<i>Borago officinalis</i>	Gurkört 1941 x x
<i>Bryonia alba/dioica</i>	Hundrova 1902 x
<i>Campanula rapunculoides</i>	Knölklocka 1903 x
<i>Carum carvi</i>	Kummin 1939 x x
<i>Chelidonium majus</i>	Skelört 2004 2004 1867 1932 1897 x x
<i>Chenopodium bonus-henricus</i>	Lungrot 1885 x x
<i>Cichorium intybus</i>	Cikoria 1913 1879 x x
<i>Conium maculatum</i>	Odört 1865 x x
<i>Corylus avellana</i>	Hassel 1880 1743 x
<i>Crataegus monogyna</i>	Trubbhagtorn 1879 1933 1877 1774
<i>Cynoglossum officinale</i>	Hundtunga 1969 1954 1909 1863 x x
<i>Digitalis purpurea</i>	Fingerborgsblomma 1909 1972 x
<i>Euphorbia esula</i>	Vargtörel 1948 1842 x
<i>Fagus sylvatica</i>	Bok 1927 x
<i>Fraxinus excelsior</i>	Ask 1863 x 1774 x
<i>Glechoma hederacea</i>	Jordreva 1877 x
<i>Hedera helix</i>	Murgröna x x
<i>Hesperis matronalis</i>	Trädgårdsnattviol 1951 x
<i>Humulus lupulus</i>	Humle 1913 1550 x x x
<i>Hyoscyamus niger</i>	Bolmört 1969 1892 1931 1951 x x
<i>Hyssopus officinalis</i>	Isop 1857 x x
<i>Leonurus cardiaca</i> ssp <i>cardiaca</i>	Äkta hjärtstillä 1906 1906 x x
<i>Levisticum officinale</i>	Libbsticka 1906 1958 x x x
<i>Lilthospermum officinale</i>	Stenfrö 1866 x x
<i>Malus x domestica</i>	Apel 1550 1613 x x
<i>Malus sylvestris</i>	Vildapel 1913 x

Tabell 1 forts. Mulige klosterplanter, etter herbarie- og litteraturbelegg, fra norske kommuner hvor det har vært klostre. Årstall viser til første funn.

Malva moschata	Myskmalva 1884 1891 1998 x
Malva neglecta	Skär kattost 1874 1881 x
Mentha aquatica	Vattenmynta 1884
Mentha arvensis	Åkermynta 1921 1998 1878 x
Myrica gale	Pors x x
Myrrhis odorata	Spansk körvel 1938 1950 x
Narcissus pseudonarcissus	Påsklilja 2004
Nepeta cataria	Kattmynta 1933 1846 x x
Papaver somniferum	Opievallmo 1929 x x
Pastinaca sativa	Pasternacka x 1944 x
Petasites hybridus	Pestskråp 1881 1962 1927 x
Peucedanum ostruthium	Mästerrot 1908 x
Pimpinella saxifraga	Bockrot 1882 x
Primula veris	Gullviva 1884 1887 1774 x
Prunus avium	Sötkörbär 1939 1908 x x
Prunus cerasus	Surkörbär 1933 1550 1924 1743 x x
Prunus domestica ssp. domestica	Plommon 1927 1774 x x
Pyrus communis	Päron 1774 x x
Raphanus sativus	Rädisa 1929 x x
Reseda luteola	Färgreseda 1896
Ribes-uva-crispa	Krusbär 1883 1863 1774
Rosa rubiginosa	Äppelros 1937 1917 1550 x
Sambucus nigra	Fläder 1924 x x
Sanguisorba officinalis	Blodtopp 1919 x x?
Saponaria officinalis	Såpnejlika x 2000 x
Sempervivum tectorum	Taklök 1917 2000 x
Solanum dulcamara	Besksöta 1894 x
Symphytum officinale	Äkta vallört 1963 1998 x x
Tanacetum parthenium	Mattram 1881 2000 x x
Tanacetum vulgare	Renfana 2002 1972 x
Valeriana officinalis	Läkevänderot 1854 x
Verbascum thapsus	Kungsljus x 1972 x x
Veronica beccabunga	Bäckeвероника 1955 1996
Vicia faba	Bondböna 1886 x x
Vinca minor	Vintergröna 2000 x

Bilaga 4. Växtlista enligt de gamla landskapslagarna: Larsson Inger

Ag, apel ask
Bast, biug(korn), bok, bönor, björk
Ek
Fura
Gran
Hampa, hassel, hassel(käpp), havre
Humle, vildhumle
Korn(säd), kål
Lin, lök
Pors
Rovor, råg, vinterråg
Starr(-tuva)
Torv, tång
Vass, vete(bröd), vide(kvist)
Ollon, äpplen, ärter

Bilaga 5. Gudhems klosterträdgård - Växtlista

Allium cepa var. viviparum	Luftlök
Aquilegia vulgaris	Akleja
Aquilegia caerulea	Pastellakleja
Artemisia abrotanum	Åbrodd
Artemisia absinthium	Malört
Asarum europaeum	Hasselört
Galium odoratum	Myskmadra
Helleborus nigrum	Julros
Hyssopus officinalis	Isop
Inula helenium	Ålandsrot
Iris germanica	Iris
Melissa officinalis	Citronmeliss, hjärtansfröjd
Nepeta catarica	Kattmynta
Pulmonaria officinalis	Lungört
Pulmonaria vallisariae	Vitfläckig lungört
Rosa alba `Gudhem`	Gudhemsros
Rheum rhabarbarum	Rabarber
Salvia officinalis	Kryddsalvia
Salvia pratensis	Ängssalvia
Salvia sclarea	Muskatellsalvia
Thymus serpyllum	Backtimjan
Thymus vulgaris	Kryddtimjan
Verbascum nigrum `Album`	Mörkt kungsljus
Viola odorata	Luktviol